

35. PEKLO

(Zjavenie 20,14-15; 21,8)

(7.videnie. Peklo)

*

...Potom boli smrť a podsvetie (všetci mŕtvi, pochovaní aj bez hrobov, aj tí, čo čakali v podsvetí na posledný súd; smrť sa týka človeka aj zlých mocností, ktoré človeka ovládali; odkaz na 20,12-13: *Vzkriesenie mŕtvych; Posledný súd*) **zvrhnuté do ohnivého jazera** (miesto zavrnutia ako náprotivok Božského planúceho skleneného mora z 4,6 a 15,2: *Apokalyptické bytosti, Vyliatie čias*). **Toto je druhá smrť: ohnivé jazero. A koho nenašli zapísaného v knihe života** (odkaz na Daniela 7,10; Malachiáša 3,16; podobne 1Henoch 4,20; 4Ezdráš 6,20; Nanebovstúpenie Izaiáša 9,22; Baruchova apokalypsa 24,1; 2Henoch 89,69 a nasl.; odkaz na kapitoly 5,6-14 a 6,1-7: *Apokalyptický baránok, Apokalyptickí jazdci*), **bol zvrhnutý do ohnivého jazera.**

...zbabelci (gr. *deilos*; zbabelosť ako znak nedostatku viery vo všemohúcnosť Boha; odkaz na konkrétnu situáciu v maloázijských zboroch; podobne 2Timoteovi 1,7; Rímskym 1,29-32; 1Korinským 5,10; 6,9-11; Galatským 5,19-21), **neveriaci** (dôsledok zbabelosti), **poškvrnení** (dôsledok zbabelosti a bezverectva), **vrahovia, smilníci** (dôsledok bezverectva; dva hlavné mravnostné priestupky: nezabiješ a nescudzoložíš), **traviči, modloslužobníci** (úklady proti životu človeka z náboženských dôvodov) **a všetci luhári** (úklady proti Kristovmu učeniu, stelesneniu pravdy) **budú mať podiel v jazere horiacom ohňom a sírou** (obraz pekla v odkaze na Genezis 19,24: Skaza Sodomy); **to je tá druhá smrť** (definitívne nebytie v odkaze na 20,6: *Vzkriesenie mŕtvych*).

*

Peklo predstavuje jeden zo základných námetov rozsiahlej témy *Posledný súd*. Hoci uvedené verše hovoria iba o horiacom jazere a síre (evanjeliá píšu o ohnivej peci, tme, plači a škrípaní zubov; Matúš 8,12; 13,42; 13,50; 22,13; 24,51; 25,30; Lukáš 13,28), stredoveká predstavivosť infernálne kulisy obohatila o množstvo podrobností, plných zložitej a niekedy už zabudnutej symboliky (holandský maliar a moralista Hieronymus Bosch, †1516).

Najstaršie kresťanské zobrazenia pekla pochádzajú z 8.storočia, od 11.storočia má najčastejšie podobu obrovského pažeráka obludy (*tympanóny katedrál v Paríži, hartres, Bourges). Peklo sa takto predstavuje ako zverská, dravá mocnosť (rozškrábená tlama, hypnotický pohľad). Približne od 12.storočia vidieť v otvorenom pažeráku veľký kotol (umocnenie opisu: miesto a trest). V renesancii v odkaze na Jóba (41) niekedy z papule šľahá oheň, ale postupne tlamu Leviatana nahrádza pažerák jaskyne.

Ak vstup do pekla tvorí neurčitá priehlbeň, ide o rímsku inšpiráciu. Podľa jednej legendy vstup do podsvetia sa nachádzal pri Avernskom jazere v Kampánii; jazero vzniklo z kráteru bývalej sopky a z jeho bahnitých vôd vystupovali páchnuce sírne výpary, ktoré údajne zabíjali vtákov. Jazero bolo zasvätené rímskemu vládcovi podsvetia Plutonovi. Neďaleko neho bola jaskyňa, ktorou zostúpil do podsvetia hrdina trójskej vojny Aeneas.

Na Východe 8.-16.storočia má peklo podobu Háda s dieťaťom Luciferom na kolenách (typologický náprotivok Bohorodičky a Dieťaťa Ježiša), obklopených morom plameňov alebo ohnivou riekou.

V pojmoch hore/dole, dobro/zlo, zaujíma peklo miesto v najnižších častiach zeme. V kompozíciách Posledného súdu sa motívy pekla sa zvyčajne nachádzajú v pravej dolnej časti obrazu, čiže po ľavici Krista sudcu, v zóne určenej pre zlo a hriešnikov. Zatratení sú do neho vlečení za vlasy, hnaní vidlami alebo odnášaní na chrbtoch okrídlených démonov. Menej často, v odkazoch na grécky mýtus o Hádesovej ríši, je peklo zobrazované ako brána budovy strážená trojhlavým psom Kerberom. Ak prístupovú cestu do neba tvorí most alebo rebrík, do pekelných plameňov ztratení z mosta padajú. Táto predstava odráža staroperzské záhrobné mýty.

Na Západe od 8.storočia (karolínska knižná maľba) sa objavujú scény mučenia hriešnikov vo veľkom kotle. V zrážke šľahajúcich plameňov a hadov sa rozháňajú vidlami a hákmi démoni s telami obludných zvierat. Odsúdencami sa tlačia na seba, alebo sa varia v kotle. V 12. a 13.storočí sa objavuje snaha obmedziť sa na zobrazenie trestu pre lakomcov a smilníkov; postavy kľčovito zvierajú mešce zavesené okolo krku, ženy majú hadov a ropuchy zavesené na prsiach a lone. Postupne sa muky sa spestrujú: vešanie, amputácia, kastrácia, praženie tela na ražni, sťahovanie z kože; zobrazovanie využíva a prekračuje bohatý arzenál trestov pozemskej justície. Objavuje sa snaha prispôbiť trest spáchanému hriechu: násilníci sa navzájom prepichujú, lakomcom rozožiera telo tekuté zlato, zvrhlíci sú otáčaní na ražni, sodomiti sú napichovaní na kôl, povýšenci sú drvení kopytami Satana, nemravníci sú spojení v nekonečnej súloží v ohni, pažravci majú pred sebou stôl, z ktorého nemôžu jesť, sú váľaní špine, démoni ich nútia jesť nepoživatelné jedlo, závistlivci sú ponáraní do mrznúcej rieky, namyslenci sa ohýbajú pod ťarchou kameňov, ktoré vláčia na chrbte. Podľa pokrývky poznať postavy kráľov a biskupov (v raji sa však objavujú tiež; pozri kapitola *Nebo*). Satan, "vládca bolesti", dozerá na činnosť pekla a v kútikoch jeho troch úst (ak ide o trojhlavú formu, trikefalos) visia hriešnici, medzi ktorými sa uprostred nachádza Judáš Iškariotský (pozri Christologický cyklus III.: *Judášova ľútosť a samovražda*).

Umelci neskorého stredoveku boli ovplyvnení tvorbou talianskeho básnika Dante Alighieriho (†1321). Jeho didakticko-alegorický epos Božská komédia (Peklo, Očistec a Raj) myšlienkovito predznamenáva renesanciu. Dante, inšpirovaný rímskym básnikom Vergíliom (epos Eneida o osudoch hrdinu Aenea, jeho úteku z Tróje a zostupu do podsvetia) opisuje svoju púť tromi záhrobnými svetmi, počas ktorej sa rozpráva s dušami zosnulých. Opisuje peklo ako rad okruhov, odlišených podľa druhu trestu. Danteho vyprávanie inšpirovalo umelcov, ktorí zobrazovali diablov bičujúcich chrbty zavrnutých (Peklo 18,35), podvodníkov ponáraných hákmi a vidlami v žeravom dechte (Peklo 21.51). Satan má tri tváre - náprotivok trojjediného Boha (Peklo 34,38-55). Judáš Iškariotský je hlavou v papuli Satana a lýtkami vonku (Peklo 34,62-63). Maliari (Eugène Delacroix, †1822), inšpirovaní Božskou komédiou, zobrazujú záhrobie s Cháronom, ktorý sa preváža v bárke spolu s mŕtvym a niekedy udrie svojím veslom bludnú dušu. Alebo sa objavuje sudca Mínos v podobe monštra s ľudským trupom a hadím chvostom. Prstence chvosta naznačujú príslušné číslo pekelného kruhu, ktorý čaká na hriešnika. Danteho motívy ako prvý použil umelec talianskej

vrcholnej renesancie, Michelangelo Buonarroti (1536-1541) pri freskovej výzdobe Sixtínskej kaplnky vo Vatikáne.

*

V mytológiách a náboženských systémoch predstavuje pekle jednak miesto posmrtného bytia (staršie verzie), jednak miesto zavrnutých, v ktorom sú vystavení večnému trestu telesného a duševného utrpenia. Už predkresťanské opisy podsvetia (hebr. **šeól**, egypt. duatu, gr. **hádes**, lat. inferi) pôsobia pochmúrne a sú doplnené zoznamom trestov pre bezbožníkov. Žijúci sa do podsvetia nemôžu dostať, mŕtvi ho nemôžu opustiť.

Mezopotámia. Mezopotámske, sumerské a akkadské podsvetie charakterizujú jeho názvy (sumer.: kur - horská krajina, cudzia krajina; kigal - veľké miesto; eden - step; irigal, arali, kurnugi - krajina bez návratu. akkad: ersetu - zem; séru - step). O polohe záhrobia neexistovala presná predstava, podľa literárnych prameňov bolo vzdialené 3600 dvojhodín. Prichádzajúci doň zostupoval, čiže nachádzalo sa v spodnej sfére, chránilo ho sedem brán, ohraničovala ho rieka sumersky zvaná Ilurugu, akkadsky Chubur, ktorá človeku tiekla v ústrety. Prichádzajúceho prevážal na lodi privozník Chumut tabal (akk. rýchlo odnes). Podsvetiu podliehal každý smrteľník a ani bohovia, ktorí sem zostúpili, nemohli odísť bez poskytnutia náhrady (sum. bohyňa Inanna/akk. Ištar po nezdarenom pokuse o nadvládu nad podsvetím obetovala milovaného manžela, boha Dummuziho).

Obraz podsvetia, podaný v sumerských a akkadských textoch (Ur-Namuova smrť; epos O Gilgamešovi; Nergal a Ereškigal; Zostup Ištar do podsvetia), je pochmúrny. Podsvetie je ríšou temnoty, jej obyvatelia sa živia prachom a hlinou, zásvetná strava je horká a voda skazená. Ľudia sa obliekajú do peria, do hrobového ticha zaznieva ich stonanie. Osud každého je rovnako bezútešný, neexistuje primeranosť trestu podľa miery previnení. Snáď iba uliatia a obety pozostalých mohli mŕtvym zmierniť utrpenie a urobiť ho znesiteľným.

Podľa sumerskej tradície slnečný boh Utu počas svojej nočnej púte prinášal mŕtvym svetlo. V podsvetí odpočíval mesačný boh Nanna (keď bol mesiac v nove). Utu mal súčasne funkciu sudcu mŕtvych a Nanna určoval ich osud. Bližšie podrobnosti súdu nie sú známe.

Vládkyňou podsvetia bola bohyňa Ereškigal, poslom jej syn Namtar, vrátnikom v podsvetí sumerský Neti, akkadský Nedu. Pisárkou v podsvetí bola sumerská Geštinanna a akkadská Bélet-séri. Podsvetnými bohmi sa stávali niektorí legendárni panovníci (Etana, Gilgameš, Lugalbanda). Akkadský text z mesta Aššur (7.st.pr.Kr.), známy ako tzv. Podsvetná vízia, opisuje podsvetie, ako ho uvidel v sne asýrsky princ Kummá (pravdepodobne Aššurbanipal): je to ríša boha Nergala a jeho manželky Ereškigaly, ktorí sú obklopení zástupom démonov, príšer a prízrakov. Text o zostupe do podsvetia urského vladára Urnammua (7.st.pr.Kr.) píše o ohni, rieke v blízkosti hory a príkrove temnoty. Podsvetní démoni (sum. Galla; akk. Gallú) sú jednoznačne zlí (okrem nich existujú aj dobrí démoni, strážcovia a ochrancovia životnej sily). Ich sídlom sú hroby a pustatiny. Ich vyobrazenia v podobe ľudských tiel so zvieracími hlavami sa zachovali na amuletoch a reliéfoch prevažne z *asýrskeho obdobia. Najhrozivejším obyvateľom mezopotámskeho podsvetia však boli enkimmu, tiene, ktoré nemali hrob a o ktorých sa živí nestarali. Tí sa vracali ako revenanti, živé mŕtvolky, a strašili

pozemšťanov, alebo týrali ostatných mŕtvych v podsvetí. V zásade platí, že tieto najstaršie známe záhrobné obrazy inšpirovali mladšie mýty.

India, Irán. Pre staroveké indicko-iránske zászvetie je príznačná všadeprítomnosť ohňa a predovšetkým váhanie medzi rajským a pekelným poňatím pobytu mŕtvych pred posledným súdom. Zászvetie je priepasťou, do ktorej mŕtvi zostupujú strmou cestou. Medzi nebom a zemou existuje most, na ktorý mŕtvy vstupuje, aby preukázal silu a obratnosť, ktoré platia za určité mravné hodnoty. Pre duše, u ktorých dobré skutky prevažujú nad zlými, existuje akési prostredné miesto, ktoré by sa podľa bádateľov nemalo pokladať za očistec určený na zmenu stavu k lepšiemu prostredníctvom určitých trestov a skúšok.

V starej Indii na konci védскеj doby (6.st.pr.Kr.), keď sa objavili prvé *upanišády, staroindické nábožensko-filozofické komentáre k védskym hymnom, mŕtvi mali pred sebou podľa svojich zásluh tri možnosti, tri cesty: Jedna z ciest viedla cez oheň. Mŕtvi spaľovaní na hranici prechádzali cez oheň “do plameňov dňa, z dňa do jasnej štrnásťdennosti (zrejme obdobie lunárneho mesiaca), z jasnej štrnásťdennosti do šiestich mesiacov roku, keď slnko stúpa, z týchto mesiacov do sveta bohov, zo sveta bohov do slnka, zo slnka do sveta blesku. Zo sveta blesku duchovná bytosť, ktorá pre nich prišla, ich odviedla, takto vodiacich (osvietených), do svetov bráhman. V svetoch bráhman (svete osvietencov) obývajú mŕtvi bezodné dialavy a niet pre nich návratu na zem. Tí, ktorí mali nejaké zásluhy, "vchádzali do sveta dymu, z dymu do noci, z noci do temnej štrnásťdennosti, z temnej štrnásťdennosti do šiestich mesiacov, keď slnko klesá, z týchto mesiacov do sveta mánov, zo sveta mánov do lunny“. Tam boli potravou bohov a vracali sa späť na zem, kde zahájili cyklus prevteľovania a nových, stále dokonalejších zrodení, z ktorých každé je jedným stupňom k raju. Ľudia nenapraviteľne zlí sa za trest rodili vo forme červov, hmyzu, zvierat až po pád do pekiel. Iša Upanišad opisuje pobyt v pekle ako svet bez slnka, pokrytý tmou, kam po smrti vstupujú tí, ktorí zabili svoju dušu. Podľa iných textov sa zdá, že ich osud nebol hneď od začiatku rozhodnutý. Záležalo, či prekročili alebo nie prah strážený dvomi psami. Kto ho prekročil, ocitol sa na celkom príjemnom mieste podobnom antickému Elyzeu alebo germánskej Valhale, na lúke, ktorá im už nebude odňatá. Tu hodovali s Jammom, prvým človekom, akýmsi indo-iránskym Adamom, z ktorého sa stal kráľ podsvetia. Ak boli mŕtvi od prahu odohnaní, odišli do temnôt pekla, alebo sa vracali na zem, aby tu biedne blúdili ako telá bez duší, hrozivé živé mŕtvoly, revenenti.

Egypt. Podrobný, hoci niekedy ťažko dešifrovateľný obraz egyptského podsvetia podávajú náboženské texty (Texty pyramíd, *Knihy rakiev, Kniha mŕtvych, Sprievodca podsvetím, Kniha Skrytej komory, ktorá je v podsvetí, Kniha brán, Kniha podsvetných jaskýň, Kniha noci, Kniha o nebeskej krave...). Ide o skutočné návody ako sa pohybovať v podsvetí, ako odpovedať na jednotlivé otázky pred božským súdnym tribunálom. Texty sú veľmi zdrojom poznania, ako sa v priebehu tisícročí vyvíjali záhrobné predstavy starých Egyptčanov.

Egyptské peklo bolo obzvlášť pôsobivé a rafinované. Kňazi vypracovali imaginárnu geografiu podsvetia a jeho mapy sa dokonca nachádzali na niektorých sarkofágoch. Podsvetnú ríšu tvorila ho nesmierne rozľahlá krajina s hradbami a bránami stráženými kobrami, ktoré chrlili oheň, s bahnitými močiarimi a ohnivými jazerami okolo tajomných

priestorov. Boli to domy, izby, brlohy, ktoré dokopy tvorili zložitý ubytovací systém. V jednotlivých zónach prebývali podsvetné božstvá, démoni, spravodliví mŕtvi i zatratenci.

Tresty boli početné a postihovali telo aj dušu. Boli telesné i mravné. Dôležitý bol pocit zatvorenia a väzenia: potrestaní sa nachádzali v Mieste zničenia, odkiaľ nebolo úniku. Tresty boli krvavé a často sa vyskytovala smrť v ohni, strata zmyslových orgánov a narušenie jednoty osobnosti.

Hriešnikov čakala tzv. druhá smrť, nebytie: prehltila ich veľká požieračka mŕtvych obluda Amemait s hlavou krokodíla, hrivou, s prednými labami leva a zadnou časťou hrocha (pozri kapitola *Váženie duší*). V mladších zásvetných predstavách čakala na hriešnikov posmrtná existencia plná utrpenia a trýznenia. Mŕtvi museli zliezať strmé svahy. Niektorí boli odsúdení na ťažkú prácu v podsvetí (aby ich nepreťažovala, texty odporúčajú pripraviť si do hrobu sošku wešteb, dvojníka a služobníka, ktorý za hriešnika prácu vykoná a ešte mu posluží na zvýšenie prestíže v očiach ostatných zosnulých; niektorí majetnejší si pripravili na každý deň roka jednu sošku).

Mŕtvemu na ceste podsvetím pomáhal podsvetný prievozník Mahaf (Pozerajúci dozadu) alebo Herefhaf (Ten, ktorý má tvár vzadu). Mal rovnakú úlohu ako grécky Cháron, snáď navyše ohlasoval zosnulého a privádzal ho pred slnečného boha Re, ktorý hral dôležitú úlohu nielen v oblasti nebies a života, ale aj v zásvetí: pri svojom nočnom putovaní podsvetím premáhal démonov, súdil zosnulých, trestal zatratených a bral pod ochranu spravodlivých, ktorí s ním na úsvite vystúpili na nebesá.

Reovým náprotivkom v Knihách podsvetných jaskýň bol Usir/Usírev/Usire/lat. Osiris. Hieroglyf jeho mena obsahuje znak trónu a oka a predstavuje spoluhlásky wsr, čo znamená "jeden všemohúci". Medzi ďalšie Usirove priezviská patrí Unefer (večný boh) a Chontamenti (hlavný medzi západnými, t.j. medzi zomrelými). Nazýva sa aj "Ten, ktorý sídli na Oriónu, jedno obdobie na nebi a jedno na zemi". Tento titul naznačuje súvislosť medzi súhvezdím Orión a transformáciou zomrelého faraóna na boha, sídliaceho medzi hviezdami. Usir je úzko spájaný s faraónom, ktorý sa vo chvíli smrti sám stával Usirom, vládcom zásvetia. Od čias Strednej a Novej ríše (2055-1069 pr.Kr.) bolo Usirovo výlučné spojenie so zomrelými faraónmi nazývané "požehnaná smrť" a Egyptania sa k nemu obracali ako k veľkodušnému kráľovi najrôznejšími pohrebnými modlitbami. Záhrobná Usirova ríša bola iba pre tých, ktorých duše boli hodné do nej vstúpiť (pozri kapitola *Váženie duší*).

Usirove osudy, smrť a vzkriesenie majú podľa niektorých súčasných mytológov priamu súvislosť s kresťanstvom. Niektorí bádatelia (spisovateľ Erik Hornung: Tajomný Egypt – Korene hermetickej múdrosti) tvrdia, že napriek rôznym termínom, ktorými Egyptania označovali ľudské bytosti v zásvetí, existovali iba dve protikladné existencie: blažení a zavrnutí. Neexistoval očistec, proces očisty, v ktorom trest a utrpenie mali za cieľ dosiahnuť pozitívnu zmenu osudu. Rozdelenie mŕtvych na tri skupiny (mŕtvi s prevahou zlých skutkov, mŕtvi s prevahou dobrých skutkov, mŕtvi s rovnováhou dobrých a zlých skutkov) sa objavuje až na prelome 2.-1.st.pr.Kr. v jednom démonickom príbehu napísanom ľudovým jazykom. Avšak ani tu sa nevyskytuje proces očisty. Jednako len egyptské zásvetie s jeho ohnivými pažerákmi, temnými priepasťami, vražednými nožmi, prúdmi vriacej vody, smradľavými výparmi, zúrivými hadmi, prišernými obludami a tvormi so zvieracími hlavami,

kruté a vražedné bytosti najrôznejšieho vzhľadu dali vzniknúť európskemu stredovekému pekelnému očistcu.

Antické Grécko a Rím. Antická podoba podsvetia sa vytvárala postupne a rovnako narastal podsvetný panovnícky dvor. V záhrobnej mytológii pozorovať staršie predlohy. Prostredníctvom homérskych mýtov grécke podsvetie inšpirovalo západoeurópsku kultúru.

V predhomérovských časoch (okolo 7.st.pr.Kr.) ľudia verili, že mŕtvi žijú pod zemou spomaleným životom. Približne 11.st.pr.Kr.sa zbavili telesnej schránky a zmenili sa na bezmocné zjavenia, ktoré aspoň na chvíľu zdanlivo oživali vstrebaním obetnej krvi (aj itacký kráľ a hrdina od trojskej vojny Odysseus vyvolával mŕtvych dierou, ktorú vyhlbil v zemi a položil k nej krvavú obeť, aby pritiahla tieň známych ľudí). Okrem niekoľkých, ktorí osobitne zhrešili proti bohom, boli v záhrobí dobrí aj zlí spolu, bez odmeny a bez trestu.

Platón (†347 pr.Kr.) prišiel s teóriou reinkarnácie, podľa ktorej sa hriešnici odsúdení do Tartaru sa môžu očistiť úprimným pokáním a po určitej dobe (Pindaros, †440 pr.Kr., hovorí o dĺžke osem rokov) dosiahnuť spásu duše. Podľa Platóna prehrešky sú jednak dielom rozhodnutí a vôle človeka, jednak výsledkom nevedomosti, ktorú je možné odstrániť zložitým procesom prevteľovania, do ktorého zasahujú bohovia. Páchatelia zlých skutkov podstupujú degradujúce premeny, prechádzajú do tiel ľudí nižšieho postavenia, do tiel odporných zvierat, alebo ich bohovia odsudzujú na tresty v pekle. Rôzne úvahy o úmernosti viny a trestu viedli Platóna k predstave nejakej strednej cesty, známej aj v iných náboženských systémoch: priemerne cnostní pokračujú procesom prevteľovania a v prestávkach prichádzajú hore do čistého prostredia, kde sa im dostáva bližšie neupresnených odmien. Ak pri reinkarnácii dušu tiahne k lepšiemu/božskému, pri ďalšom prevtelení sa ocitá na lepšom mieste; ak duša smeruje k väčšej špatnosti, klesá do zászvetných hlbín, ktoré žijúci majú možnosť poznať prostredníctvom svojich snov. Vo svojich teóriách prevteľovania duší mŕtvych (metempsychóza) a odstupňovaní trestu podľa zásluh a prehrešku bol Platón ovplyvnený starogréckym orfizmom, filozoficko-náboženským hnutím, ktoré vzniklo okolo 6.st.pr.Kr.v Trákii.

Antika neumiestňovala podsvetie vždy do podzemia (hádu); nachádzalo sa v niektorom z kútov zeme, podľa inej verzie v najsevernejšom cípe sveta, za "riekou" Okeán, obopínajúcou zem a oddeľujúcou svet živých a mŕtvych. Podľa ďalšej verzie bolo na západe, v miestach, kam každý večer zostupovalo slnko z oblohy (Homér, 8.st.pr.Kr.).

V porovnaní s orientálnymi mýtami pôsobilo pôvodné homérovské záhrobie chudobne; chýbal súd na mŕtvymi, mravné sankcie, tresty mučením. To všetko priniesli až neskoršie vsuvky. Jednako len sa objavujú niektoré geografické prvky neskorších očistcov: rieka Styx, ohraničujúca podsvetie, ktorú bolo treba prekročiť; ostrov bohyně Kirké, hora s jaskyňami týčiaca sa nad morom; vstup do podzemia cez pochmúrnu, temnú a zadymenú priepasť v najzápadnejšom kúte zeme. Sudcom v podsvetí bol Mínos, no len preto, lebo také bola aj jeho pozemská funkcia.

Jednoduchý a veľmi stručný opis infernálneho zászvetia poskytuje Hesiodos v Theogonii (8.-7.st.pr.Kr.), najpodrobnejší 4.spev eposu Eneida od rímskeho básnika Publia Vergília Mara (†19 pr.Kr.). Postupom času vzniká zložitý mytologický obraz, Hádesova podsvetná

riša: Záhrobie sa skrýva v hĺbinách zeme a nikdy doň neprenikne slnečný lúč. Má niekoľko vrstiev, ktoré sa nachádzajú v rôznej hĺbke podľa závažnosti hriechu a druhu trestu. Ako je riša rozdelená, Gréci presne nevedeli, lebo žiadny smrteľník sa z nej nedostal živý. Podarilo sa to na krátky čas iba zopár hrdinom chráneným bohmi a zasvätencom do určitých *mystérií (Herakles, Orfeus, Polydeukes, Teseus, Peiritoos, Aeneas a Sybila Kumská). Nemali však dostatok času, aby si ju dokonale prezreli. Iba Vergíliov hrdina Aeneas spomína predsieň so studňou, pole mŕtvych bez hrobov, rieku Styx, pole plaču, pole posledné s križovatkou doľava do Tartaru a doľava do Elýzia, za ktorým je posvätný háj a rieka zabudnutia Léthe. Aeneas opisuje nárek, rev a desivé zvuky rán, rinčanie železa, spomína pohľad zdola na krásnu žiarivú lúku a upresňuje, že pobyt v podsvetí má pevne stanovenú dobu dvadsaťštyri hodín, výstup hore a návrat medzi živých musí skončiť pred polnocou (tieto detaily použil Dante a objavujú sa aj v stredovekom spise Očistec sv.Patrika).

Napokon sa obraz antického podsvetia vykryštalizoval do podoby známej dnes: V hĺbinách sa nachádzal Tartaros. Mal podobu železnej klietky a odpykávali si v ňom trest veľkí hriešnici. Tartaros sa stal synonymom pekla v stredoveku, používa sa v prekladoch biblického textu. Ako výraz hrôzy, utrpenia a nešťastia dal meno Tatárom, mongolským kmeňom 6.-9.storočia (neskoršie názov rozšírený na turkické kmene na okraji Ruska), ktorí z Eurázie prenikali na Západ a obyvateľstvo ich pre nezvyčajný vzhľad (nízky vzrast, tmavá pleť, šikmé oči, dlhé čierne vlasy), spôsob života (konzumovanie surového mäsa) a krutosť zaobchádzania s nepriateľom vnímalo ako splodencov pekla, Boží trest.

V úplne najtmavšej časti gréckeho podsvetia sa nachádzal Erebos (pôvodne syn Chaosu, stelesnenie večnej tmy), kde mal svoj palác Hádes. Odtiaľ vládol spolu s manželkou Persefonou podsvetným bohom a tieňom (duchom, dušiam) mŕtvych. Duše zomrelých sa dostávali do podsvetia cez trhliny v zemi a cez temné priepasti. Jedna taká bola pri myse Tainare na juhu Peloponézu, ďalšia pod Etnou na Sicílii...

Hranice podsvetia vymedzovalo päť riek: všetko zmrazujúci Styx, pri ktorom bohovia prisahali na svoju nesmrteľnosť (Styx patrila medzi najstaršie podsvetné božstvá); rieka nárekov Acherón, vlastný vstup do podsvetia; pri jej brehoch plakali duše mŕtvych, lebo cesta späť už nebola možná (skutočný pomaly tečúci a močaristý tok Acherón preteká odľahlými oblasťami Epiru na hranici Grécka s Albánskom a vlieva sa do Adriatického mora; pri svojom toku sa na jednom mieste stráca pod zemou a vynára sa až kus ďalej); rieka zármutku Kokytyos, pri ktorej sa lúčili so svojou pozemskou existenciou (skutočný Kokytyos tvorí prítok Acherónu); ohnivá rieka Pyrifletón; temná Léthe, ktorá pramenila v podsvetí a ktorej vody dávali zabudnúť na všetko pozemské, dobré aj zlé (Léthe, dcéra Tartara a bohyně noci Nyx, symbolizovala zabudnutie).

Vstupnú bránu do podsvetia strážil trojhlavý pes Kerberos s hadmi na šiji a chvostom zakončeným dračou hlavou. Ochotne vpúšťal prichádzajúcich, ale nazad už nikoho. Homér sa o ňom ešte nezmieňuje, ale neskoršie nechýbal v žiadnom podsvetnom výjave. Prevzala ho aj kresťanská infernálna ikonografia. Od podsvetnej brány viedla cesta k vodám Acherónu a Styx. Dostať sa za Acherón mohol iba ten, kto bol pochovaný alebo spálený podľa rítu. Cez vody Acherónu a Styx prevážal mŕtvych pochmúrny a surový starc Cháron. Túto službu poskytoval iba riadne pochovaným, ostatní museli naveky, podľa inej verzie sto rokov, blúdiť

na brehoch podsvetných riek a pridržiavať sa stebiel rastúcich na jej brehoch. Za to, že previezol Herakla, odsúdil Hádes Chárona na trest jednoročnej služby v okovách.

Mŕtvi museli za prepravu zaplatiť, preto Gréci dávali svojim nevožtíkom pod jazyk drobnú striebornú mincu, obolos. Hoci nikto nevedel, na čo boli Cháronovi tieto peniaze a čo s nimi robil, tradícia vkladania obolu sa udržala v grécko-rímskom svete ešte dlho po víťazstve kresťanstva a prenikla do pohrebných zvykov iných národov.

Z Cháronovej bárky putoval mŕtvy v sprievode boha *Herma pred Hádesov trón, kde sa zodpovedal trojici sudcov. Boli nimi Diovi synovia Mínos, Radamantys a Aiakos. Previnilci dostali podľa viny trest, ktorý pozostával z nejakej nezmyselnej a nikdy nekončiacej práce (Sizyfos vliekol balvan, Danaidy prelievali vodu do deravého suda), alebo z večného utrpenia (Tantala večne mučil hlad a smäd, Ixión bol vpletený do ohnivého kola, Tityos bol prikovaný a požieraný dvomi supmi). Tí, ktorí neboli ani dobrí, ani zlí, sa odobrali na asfodelovú lúku porastenú bledofialovými kvetmi divých ľalií (asphodelus/gr. **asfodel** – rastliny s trávovitými listami, 1m vysokým stvolom s hviezdicovými kvetmi na vrchole, rastúce najmä v Stredomorí), kde sa naveky potulovali bez radosti, žiaľu a túžby, ale vyrovnaní s osudom.

Gréckych podsvetných bohov bolo síce menej ako pozemských alebo morských, ale naháňali strach nielen svojou mocou, ale aj výzorom. Thanatos s bezcitným železným srdcom, v čiernom plášti a s čiernymi mrazivými krídlami odrezával mŕtvym vlasy (zdroj životnej sily) a uchvacoval im dušu. Evidoval každého mŕtveho a odovzdával ho Hádesovi. Kery, ktorých počet sa v mýtoch stále zväčšoval, až napokon tvorili celé zástupy, sa pohybovali v krvavočervenom rúchu po bojiskách. Čiernymi rukami sa zmocňovali tiel padlých a ranených a cicali im krv. Príšera Empusa prepadávala a vraždila ľudí na križovatkách. Vychádzala v noci z podsvetia, brala na seba rôzne podoby, cicala krv a jedla aj mäso svojich obetí. Podobnú funkciu mala obluda Lamia, ktorá v noci opúšťala Hádesovu ríšu, kradla matkám deti, zabíjala ich a pila ich krv. Trojhlavá Hekaté s tromi telami vládla nad všetkými týmito príšerami. Smela vykonávať svoju moc na nebi, na zemi aj v podsvetí. Za tmavých nocí sa potulovala so svorkou podsvetných psov a oblúd po cestách a pohrebiskách. Obzvlášť obávané boli Erínye, ktoré na svet posielala vládkyňa Persefona. Ich hlavnou úlohou bolo stíhať krvavé zločiny a násilie. Na zem vstupovali zahalené do hustej hmly, ktorá ich robila neviditeľnými, obchádzali mestá, dediny a pustatiny a pátrali po previnilcoch, ktorých potom nemilosrdne mučili (taký trest stihol Agamemnónova syna Oresta, vraha matky a jej milenca).

Existovali však aj príjemnejšie zászvetné zóny, ostrovy blažených (gr. **makaron nesoi**, lat. insulae fortunatorum), na ktoré cestovali mŕtvi na rýchlych delfínoch a kde trávili čas v šťastnej bezstarostnosti a duchaplných rozhovoroch. Išlo o obľúbencov bohov a vznešených mŕtvych. Ich dialógy boli od staroveku (Lukianos zo Samosaty, 180: Hovory záhrobné) až do 18.storočia obľúbeným literárnym žánrom. Príjemnou zászvetnou zónou bolo tiež Elýzium/gr. **Élysion**. Pôvodne išlo o raj, o čom svedčí pôvodný význam slova, v preklade jablčná zem, neskoršie o časť podsvetia: Élysion pedion - Elyzejské polia. Niektorí mytológovia ich stotožňujú s ostrovmi blažených.

***Kelti**. Keltské zászvetie (ír. síd) malo niekoľko podôb podľa miesta, kde sa nachádzalo. Mohlo byť pod hladinou jazier a morí, pod prameňmi, na mieste pohrebiska, vo vnútri hory

alebo jaskyne... Podľa toho sa do sídu vstupovalo cez štrbiny v skalách alebo v zemi, jaskyňami, prameňmi a jazerami.

Podsvetné ríše síd boli preslávené bohatstvom, ktoré si iba výnimočne mohli odniesť smrteľníci. Jednotlivým podsvetným zónam vládli kniežatá a kňazné, resp. králi a kráľovné, ktorí mali celý svoj dvor a boli veľmi štedrý k smrteľníkom. V iných zónach sídlili démonické bytosti, trpaslíci, elfovia, víly...

V podsveť čas plynul oveľa pomalšie ako na zemi. V počas niektorých mesiacov, keď sa slávili rôzne sviatky, stierala sa hranica medzi zászvetím a svetom živých; smrteľníci mohli vojsť do sídu, mŕtvi sa vydávali na zem navštíviť svoj hrob, svojich žijúcich príbuzných, ohriať sa pri ich ohňoch a pojesť s nimi. Niektorí mŕtvi však boli nepriateľskí a ohnivým dychom spaľovali všetko, čo im prišlo do cesty...

Do podzemného sídu sa dalo vstúpiť v piatok pred Veľkou nocou; vtedy sa po západe slnka otvárali brány hôr a podzemia. Smrteľníci si mohli nabráť pokladov, koľko vládli odniesť, ale pokiaľ sa nevrátili na zem pred úsvitom, zostali tam navždy. Ak smrteľník navštívil síd a potom ho opustil, nesmel sa dotknúť potravy živých, lebo potom naňho dopadol rozdiel času a on okamžite zostarol a premenil sa na prach.

Podsveť pod morom obývali podmorskí obri Fomóriovia, jednooké netvory s hlavou capa alebo ovce, s jednou rukou a jednou nohou. V írskych mýtoch vystupovali ako zlé démonické bytosti, ktoré v boji bohov na planine Mag Tuired boli porazené, z veľkej časti pobité a zvyšok bol zahnaný do mora.

Podľa írskych Keltov malo zászvetie podobu zeme či ostrova kdesi na západe Atlantického oceánu. Bolo veľmi blízke gréckym ostrovom blažených. Človek sa tam mohol dostať loďou alebo prostredníctvom mágie, očarováním alebo zrkadlením. Tieto kraje mali svoje mená, ktoré naznačovali ich charakter: Zem živých, Zem žien, Zem mladých, Zem svetla, Veľká rovina, Rovina rozkoší...

Predstava ostrovov blažených bola blízka aj bretónskym Keltom. Verili, že neviditeľné duše zomrelých volá akýsi tichý hlas na pobrežie Atlantického oceánu. Tu čakajú na lode, často sklené, bez vesiel, bez plachiet, patriace niektorým zászvetným bytostiam. Lode dovezú neviditeľných mŕtvych, často v sprievode krásnych panien, na pobrežie Británie (práve jej severné pobrežia a Škótsko spájali pevninskí Kelti s ostrovmi blažených). Potom sa lode vrátia späť čakať na nový náklad. Tento mýtus odráža príbeh umierajúceho kráľa Artuša, ktorého odváža loď s krásnymi pannami, s vílou alebo Jazernou pannou k ostrovu Avalon (veľš. ostrov jabloní; podobne gr. **Élysion** - jablčná zem), kde na neho čaká nesmrteľný život.

Etruskovia. Veľmi pesimistické predstavy o zázrobí mali *Etruskovia, staroveký národ osídľujúci územie dnešného Toskánska, ktorého kultúrny rozkvet sa datuje do 6.-5.st.pr.Kr. Etruská zázrobná ikonografia s diablami a démonmi nahradila staršie predstavy o ostrovoch blažených, ktoré boli poslednou spomienkou na styk etruskej kultúry s gréckou antikou (etruské zázrobie bolo spojené s antickou predstavou kola osudu, svojich mŕtvych odvážali na kárah s veľkými kolesami, bez závesov na záprah a bez ojnice). Mladšie mýty boli plné bohov s rohami, špicatými ušami, hadmi na rukách a azda najviac ovplyvnili kresťanský obraz diabla a čertov: Boh Charun bol zvestovateľom a nositeľom smrti a zároveň strážcom

brány do podsvetia; svojím kyjakom dával tieňom prichádzajúcim do podsvetia poslednú ranu. Charun bol zobrazovaný ako príšera so sivozeleným telom, orlím nosom a konskými ušami, s pazúrami a rohmi. Z jeho hlavy rástli dva hady a na chrbte mal krídla a v pazúroch kyjak. Sprevádzal ho démon smrti Tuchulcha, čiastočne človek, s orlím zobákom, somárskymi ušami, hadmi vo vlasoch a na ramenách. Bohyňa smrti Vanth, ktorá prichádzala k lôžku zomierajúceho, bola zobrazovaná s krídlami, na ktorých mala všetko vidiace oči, s čiapkou a kľúčom na otváranie hrobov. Jej atribútom bol had a fakľa. Bohyňou podsvetia bola etruská Demeter, odvodená od rovnomennej gréckej bohyne zeme Gaie. Bohom podsvetia bol aj Herkle, etruský variant gréckeho Herakla; z podsvetia priviedol psa Kerbera.

Germáni. Pohanskí Germáni umiestnili peklo do temnej podsvetnej ríše Hel. Vchod do Helu sa nachádzal v islandskej sopke Hekla, povestnú katastrofálnymi erupciami a jedovatými plynmi. Hel obopínali vysoké železné mreže, cez ktoré pretekala posledná z podsvetných riek, mrazivá Gjöll (hukot, ozvena). Jediný prístup do podsvetia tvoril zlatom dláždený most Gjalabru, opatrený zlatou strechou. Strážila ho panna Módgud (bojom unavená), aby do podsvetia nevstúpil nikto cudzí (živý). Cesta do podsvetia trvala deväť nocí (Germáni počítali čas podľa nocí). Vládcom podsvetia bol Wodan, jediný z bohov, ktorému Germáni prinášali ľudské obeti (škandinávski Germáni ho uctievali pod menom Odin) a Freya, obrovitá bohyňa s polovicou tela čiernou a polovicou bielou.

Hoci o ceste duší do Helu mýty veľa nehovoria, presne a s veľkou poetickosťou opisujú podsvetie. Hel sa nachádzal hlboko pod tretím koreňom jaseňa Yggdrasil (pozri Christologický cyklus I.: *Strom života*; Apokalyptický cyklus: *Nebo*), pri ktorom bohovia konali súdy, neďaleko prameňa Hvergelmi (vriaci kotol), z ktorého vyvierali Elivágy - jedenásť riek života, napájaných mohutnými kvapkami, stekajúcimi z parožia jeleňa Eiktyrniho.

V podsvetí sa nachádzal palác Valhala (severogerm. sieň padlých hrdinov). Valhala mala nespočítateľne stĺpov a v nej sa pohybovali padlí hrdinovia, einherovia. Buď sa zaoberali hrami, jedli, prípadne medzi sebou bojovali. Valhala bola obrovská, mala nádvorie, 540 dverí a naraz sa v nej pohybovalo minimálne 432 tisíc bojovníkov. Strecha Valhaly bola pokrytá zlatými štípmi. Na streche stál zázračný jeleň Eiktyrni spolu s kozou Heidrún a spásali vetve Yggdrasilu. Heidrún zo strukov vytekala medovina, ktorú einherovia pili (odkaz na kozu Amalteiu, Diovu pestúнку, ktorej vemenó bolo podobným "rohom hojnosti"). Obsluhovali ich bájne ženské bytosti - valkýry (severogerm. "tie, ktoré vyberali, kto zomrie"), ktoré mŕtvych bojovníkov zbierali po bojiskách.

Pieseň o Grímmim (Grímnismál; 13.-14.st.) uvádza ich mená. Podľa pôvodnej predstavy končili v Helu zrejme všetky ľudské duše (tiene), neskoršie iba duše tých, ktorí zomreli vekom a na chorobu. Tí (rozumej muži), ktorí mali šťastie a zomreli v boji, potom išli do Odínovej Valhaly, alebo do Folkwangu, hodovnej siene bohyne Frey. Z Piesne o Grímmim nie je jasné, podľa akého kľúča si ich bohovia delili. Aby sa bojovníci vyhli nehostinnému Helu, pravému podsvetiu, nechali si pred smrťou vyraziť tzv. Odínovo znamenie - poranenie hrotom kopije. V kresťanskom období bol Hel v mnohom stotožňovaný s peklom, aj keď v ňom chýbali ohnivý jazero, diabli a čerti.

Slovania. V porovnaní so záhrobnými predstavami Germánov sú takmer neznáme záhrobné mýty, a mýty vo všeobecnosti, pohanských Slovanov. Nie je dôvod pochybovať o tom, že ich záhrobné predstavy jestvovali, že existoval slovanský panteón, či skôr panteóny, vzhľadom na veľkosť slovanského etnika. Nič nevieme o usporiadaní slovanského podsvetia, lebo písomné pramene ho zaznamenávajú s veľkým časovým oneskorením, v 10.-12.storočí. Navyše pochádzajú z pera kresťanských kronikárov. Tí skôr ako opisy zanechávali útržkovité poznámky o odsúdeniahodných pohanských zvykoch (dekan pražskej *kapituly a kronikár Kosmas, †1125, dánsky analista Saxo Gramaticus, †1216).

Zdá sa, že podsvetnej ríši východných Slovanov vládol boh Veles/Vels/Volos, ktorý rovnako ako egyptský Usir, bol súčasne bohom vegetácie. Existujú náznaky, že český neskorostredoveký Veles vystupoval (v podaní kresťanských pisateľov) ako démonická bytosť, ktorá spolu s čertom našepkáva do ucha a zvädza na hriech. Toto božstvo nahradil u východných Slovanov boh Trojan, ktorý v neskorých povestiach nadobudol podobu trojhlavého nočného démona. Jednou hlavou požíral ľudí, druhou dobytok a tretou ryby. Určitú úlohu v zásvetí mal aj boh ohňa a nebeského svetla Svarog. Bol súčasne božským kováčom, vyrábal kliešte a zbrane (jeho spojenie s kovom ukazuje na záhrobie): podľa jednej ruskej legendy z 12.storočia (Bylina o Michajle Potoke) mŕtvy dostával do hrobu kliešte, aby jeho telo nezožral podzemný had. To napovedá čosi o podobe a bohoch podsvetia. K zásvetiu mali blízko besovia, víly, rusalky, vlkolaci, vampíry... Besi východných Slovanov boli čierni démoni, menili svoju podobu z ľudskej na zvieraciu, škodili ľuďom. Sídlili v priepastiach a časom celkom splynuli s kresťanskou predstavou diabla. Rusalky východných a južných Slovanov boli démonické bytosti, ktoré spievali divé (besovské) piesne a hrali divé hry. Postupne ich v mýtoch nahradili víly. Víly/samodívy južných Slovanov boli bytosti späté s vodným prostredím. Sídlili v jazerách, prameňoch, ale aj v stromoch. Vystupovali ako krásne dievčatá s dlhými zlatými vlasmi. Dokázali sa meniť na labute, koňa alebo sokola. Boli dobré aj zlé. V noci tancovali "vilino kolo" a kto vstúpil na takto pošliapanú trávu, zomrel. V niektorých verziách vílami boli duše zomrelých nevydatých dievčat a neviest, ktoré blúdili po zemi a hľadali chlapcov pre svoj smrtonosný tanec. Vlkolaci južných a východných Slovanov boli démonické bytosti podobné vlkovi na ktorého sa menili pri splne mesiaca niektorí ľudia. Narodenie vlkolaka sprevádzali zvláštne okolnosti už pri pôrode (zuby v ústach novorodenca, pôrod nohami dopredu). Na vlkolaka sa mohol človek premeniť spontánne alebo pomocou čar. Do ľudskej podoby sa vracali za úsvitu pri kikiríkaní kohúta alebo pri vyslovení krstného mena. Vlkolaci škodili ľuďom, sali im krv, škodili zvieratám tým, že sali mlieko kravám a ovciam. Spôsobovali zatmenie mesiaca a zrejme i slnka.

Dôležité miesto v slovanských podsvetných mýtoch mal vampirizmus, viera v živé mŕtvoly, ktoré v noci opúšťajú svoje hroby a škodia živým i mŕtvym. Živým sali krv a mŕtvych jedli. Vampíri sa mohli stať samovrahovia, čarodejníci, alebo ľudia, ktorí zomreli násilnou a predčasnou smrťou. Ríše mŕtvych sa nachádzali v posvätných hájoch, zrejme na pohrebiskách a na magicky dôležitých, významných križovatkách ciest.

Budhizmus. Peklo poznal aj mierumilovný východoázijský budhizmus. Vládcom v japonskom podsvetí bol Emmao/Emma-ó/Emma daió (veľký kráľ Emma). Jeho ríša bola tmavým a nevládnym miestom, kde sa duše mŕtvych pohybovali iba po hmatu. Pred

príchodom do podsvetia musel každý mŕtvy prekročiť rieku Sanzu, ktorej brehy strážiła odporná starena Šozuaka no baba. Tá všetkých prichádzajúcich vyzliekla zo šiat a tie rozvešala na stromy pozdĺž rieky. Podsvetie strážili pekelní strážcovia s kravskými a konskými hlavami, ktorí mŕtvych privádzali pred Emmu. Po jeho bokoch sedeli dvaja pisári, ktorí zaznamenávali všetky skutky nebožtíkov. Ľudské činy a správanie mohla Emma skontrolovať tiež pomocou zrkadla kagami.

(O zrkadle //bronzovom// sa verilo, že je obrazom duše človeka, preto ho treba držiavať dokonale čisté; zahmlené alebo špinavé zrkadlo bolo to isté ako špinavá duša. Keď zomieral človek, bolo zrkadlo postavené čo najbližšie k tvári, aby doň mohla duša vstúpiť. Potom bolo zabalené a uložené do škatule s menom zomrelého).

Emma bol najvyšším sudcom, ktorý rozhodoval o miere pokleskov a zásluh každého človeka a podľa toho sám stanovil trest. Počas sviatku mŕtvych (6.júl) dával Emma na jeden deň priepustku všetkým mŕtvym a tí sa môžu nakrátko vrátiť ku svojim rodinám. Preto Japonci zametali cestičky od rodinných hrobov až ku svojim domom a rozvešovali nad vchody lampióny, aby duše mŕtvych predkov nezablúdili. V japonských budhistických chrámoch je kráľ Emma zobrazený ako hrozivo vyzerajúci sudca s červenou tvárou, ktorý drží nad hriešnikmi sudcovskú palicu. Drevené figúry démonov v životnej veľkosti vlečú a mučia odsúdencov pripevnených na pranieri alebo škripci, sekajú ich mečom a bodajú železnými palicami. Jestvovala však krajina večnej nemennosti Tojoko no kuni, do ktorej odchádzali vznešení zosnulí, mudrci a pustovníci sennin.

Islam. Islamské peklo (arab. nár alebo džahannam < z hebr. **ge hinnom**) má niektoré rysy podobné kresťanským: je miestom, kde blčí oheň, šľahajú plamene, valí sa čierny dym a zúri víchrica. Oheň je sedemdesiatkrát horúcejší ako každý pozemský oheň. Do pekla vedie sedem brán (niekde sa spomína sedem úrovní pekla). Všade sa ozýva nárek a kvílenie. Na hlavy zatratencov sa leje vriaca voda. Železné háky s'ahujú dole tých, ktorí sa pokúšajú z pekla uniknúť. Telá prekliatych sú zväčšené, aby boli schopné pretrpieť všetky muky. Dozor nad peklom vykonáva anjel Málík a pomáha mu devätnásť anjelov (súra 74,30-31). Málík odpovedá prekliatym, ktorí prosia o záchranu, že budú musieť zotrvať v pekle naveky (súra 43,77). Niektoré rysy islamského pekla prezrádzajú arabské prostredie: strom zaqqúm, ktorý má horké plody, pitie horúcej a hnijúcej vody...

Najväčším hriechom je širk, uctievanie niekoho ako Alaha. Zvláštne postavenie medzi pekelnými mocnosťami majú démoni/džinovia/padlí anjeli - šajtáni (arab. satan). Arabský učenec al-Džáhiz popísal celú hierarchiu zlých džinov, ktorých označuje ako neveriacich duchov. V arabskej ľudovej viere figurujú šajtáni (ženského i mužského rodu) ako mimoriadne špinavé bytosti, ktoré na seba berú ľudskú podobu, ale na nohách im zostávajú kopytá. Vyskytujú sa tam, kde je šero a živia sa výkalmi.

Izraeliti. Podsvetie (hebr. **šeól**, gr. **abyssos**) ríšu mŕtvych a neskoršie ríšu démonických síl, mali aj Izraeliti. Malo podobu zemskej priepasti, od ktorej, podľa neskorších židovským predstáv (*Targúm k Deuteronomiu 28,12; 2.st.), mal kľúče iba Boh a ktoré nedal nijakému vládárovi. Na rozdiel od kresťanských predstáv, peklo, pekelné muky neboli trestom večným, ale časovo obmedzeným (podľa niektorých verzií 12 mesiacov).

V židovských *apokryfoch (1Henochova 10,4-12, 2Henochova 42,1 atď.) je podsvetie miestom trestu padlých anjelov. Jeho topografia používa orientálne obrazy: ohnivá rieka, v ktorej oheň tečie ako voda a vlieva sa do veľkého mora, temnota a vysoké hory vyrastajúce z temnoty, priepasti s ohnivými stĺpmi, vysokými i hlbokými, že sa nedajú zmerať... (podrobnosti o šeólu pozri Christologický cyklus III.: *Zostúpenie Krista do podsvetia*, Apokalyptický cyklus: *Trápenie kobyilkami*).

V podsvetnej priepasti sa zosnulí pohybujú ako tieň v šere. Odchod do šeólu je nezvratný, čaká po smrti každú ľudskú bytosť. Nebudil však hrôzu, lebo na tých, ktorí tam odišli, čakalo stretnutie s predkami. Iba pre toho, kto odišiel do šeólu predčasne, ešte pred naplnením svojho poslania na zemi (pre chorobu alebo utrpením), bol život v podsvetí krutý. Rovnako zlý bol pre hriešnikov (prestával akýkoľvek styk s Bohom).

Podľa neskorších predstáv bolo podsvetie rozdelené do dvoch častí, v jednej boli spravodliví, v druhej bezbožníci a hriešnici. Už v Starom zákone (v náznaku Jeremiáš 31,29-30; Ezechiel 18,2-4; zreteľne v 2Machabejských 7,9; 7,14; 7,22-23) sa objavuje nádej, že spravodliví budú odmenení a dôjdu vzkriesenia (pozri kapitola *Vzkriesenie mŕtvych*). V židovskej *apokryfnej literatúre (1Henoch) sa peklo nachádza v severnom cípe tretieho neba (sagun/šechaqin), ktorému vládne anjel Anael (pozri kapitola *Nebo*), zatiaľ čo raj sa nachádzal v južnom rohu nebeskej sféry.

Nový zákon používa pre podsvetie výraz Gehenna. Ide o grécky prepis hebrejského ge (ben) Hinnom/Gejhinom - Údolie (syna) Hinnomovho, lokalitu blízko Jeruzalema (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš medzi zákonníkmi*). Tu starí Kanaánci (a možno aj niektorí z prvých izraelských prisťahovalcov) rituálne obetovávali deti bohu Molekovi. Po víťazstve Jahveho kultu Izraeliti spaľovali v údolí odpad, čím súčasne znesvätili pohanské kultové miesto. Z Gehenny vystupoval večne páchnuci dym a zrejme prispel ku vzniku obrazu kresťanského pekla. V neskorších židovských písomnostiach Gehenna označuje miesto potrestania hriešnikov. Je vnímaná ako protiklad ku gan Eden - záhrade Eden, ktorá bola "nebo na zemi" (gan eden alej adamot). Apokryfná 4Ezdrášova (7,36), datovaná do 1.storočia a natoľko obľúbená, že ju v 7.storočí cirkevný otec Hieronymus zaradil do svojho latinského prekladu biblie, Vulgáty, charakterizuje Gehennu ako miesto neuhasiteľného ohňa (ďalšie podrobnosti v kapitole *Zrada/Zatknutie Krista*).

Rabínska literatúra, nebiblická židovská tvorba od 1.storočia, vymenováva rad dôvodov na to, aby človek podľahol večnému pekelnému trestu. Rozšírené boli predstavy, že utrpenie hriešnych skončí ich skazou, alebo že ohne Gehenny majú v istých prípadoch očistnú funkciu, čo prirodzene navodzuje myšlienku akýchsi autodafé. Avšak tí, ktorí tieto názory zastávali, súčasne učili o reálnej existencii večného trestu pre určité kategórie hriešnikov. Rabínska literatúra aj *apokryfné knihy potvrdzujú vieru vo večnú odplatu (Kniha Judit a Šalamúnove žalmy, obe z 1.st.pr.Kr.). S týmto poňatím pekla Nový zákon a stredoveké kresťanstvo v podstate súhlasí: Oheň pekla je neuhasiteľný, večný a jeho trest predstavuje opak večného života. Nič nenaznačuje, že by tí, ktorí do pekla vstúpia, mali sa z neho niekedy dostať.

Nový zákon. Nový zákon necháva dvere otvorené názoru, že hoci je peklo prejavom nezmieriteľného Božieho hnevu k hriešnikom, nemusí byť Boží hnev a tým aj utrpenie bez konca. Zjavenie (20,10) hovorí o nekonečnom treste pre diabla a jeho pomocníkov

a teológovia vyhlasujú, že podobný osud čaká aj ľudí, ktorí s konečnou platnosťou odmietnu činiť pokánie. Ťažko totiž zosúladiť kresťanskú eschatologickú jednotu sveta s trvalou existenciou tých, ktorí Krista odmietajú. Každopádne slovo večný pre teológov neznamená nikdy nekončiaci, ale má význam dlhej doby až na hranicu predstavivosti človeka.

Novozákonné predstavy o večnom treste nie sú jednotné, popri ohni hovoria o temnote, smrti, skaze, odlúčenosti od Krista a o dlhu, ktorý musí byť zaplatený. 2Petra (2,4) ako jediný používa slovo tartaros (zvrhnúť do temnej priepasti podsvetia). Kresťanský tartaros s odkazom na antickú tradíciu predstavuje klasický výraz pre miesto večného, najhlbšieho, najtemnejšieho trestu, ale v tejto pasáži označuje prechodnú oblasť trestu pre padlých anjelov. Z evanjelistov iba Matúš bližšie uvádza podobu pekla: pekelné plamene (5,22), večný oheň (25,41), Lukáš (*Podobenstvo o boháčovi a Lazárovi*) píše o hroznom utrpení v plameňoch. Apokalyptik je v tejto otázke tiež veľmi stručný a všeobecný; uspokojuje sa s frázou ohnivé jazero a sírový zápach. Je logické, že zakladatelia novej cirkvi sa usilovali získať veriacich predovšetkým nádejami na posmrtnú blaženosť; infernálne fantázie a zastrášovanie skôr odstrašovali. Doba šokujúcich pekelných scén nastala až v stredoveku, keď cirkev mala pevné spoločenské postavenie. Súčasná (katolícka) cirkev sa vracia späť k evanjeliovkej jednoduchosti: predstavu pekla ako určitého miesta spochybňuje; vníma ho ako stav duše, vylúčenie z blaženého spoločenstva, ako utrpenie spôsobené "neuhasiteľným ohňom" (skôr symbol duševného než telesného strádania). Novosťou je idea trestu hneď po smrti, a nie až v deň posledného súdu. Trest je večný. Rovnako rezervovaný prístup má súčasná teológia k otázke démonov, v ktorých odmieta vidieť strašidelných duchov ponevierajúcich sa svetom; skôr ich interpretuje ako Bohu nepriateľské sily tohto (pozemského) sveta, ktoré nie sú nezávislé na človeku.

Kresťanský stredovek. Stredoveká kresťanská predstava ohnivého pekla s jeho sírnym zápachom vychádza priamo zo Zjavenia (20; 21), sčasti je zrejme odvodená od kanaánsko-izraelskej Gehenny a z ďalších pohanských predlôh. Svoju úlohu zohralo aj pozorovanie sopečných prejavov. Kresťanskými znakmi pekla sú okrem pekelných plameňov aj hrozivý pažerák draka alebo krokodíla (odkaz na egyptské mýty a na izraelského Livjatána), umrlčia maska (snáď slovanské mýty) a z antiky prevzatý Kerberos.

Kresťanský stredovek videl peklo ako Satanovu ríšu, v ktorej po všeobecnom vzkriesení a poslednom súde budú telá zatratencov opäť spojené so svojou dušou a naveky týrané v plameňoch (Origenes pokladal pekelný trest iba za očistný, Augustín za večný, čo prijala za vlastné katolícka cirkev).

Obraz pekla, protikladný - zrkadlový odraz neba, významne ovplyvnil mních a neskorší moháčsky arcibiskup Bonifác (†756), ktorý zaznamenal videnia, ktoré mal počas svojej choroby jeden mních z kláštora Wenlock vo Frísku. Mních videl onen svet a v ňom dve miesta, kde trpeli duše previnilcov, ktoré jednako len neboli vylúčené z účasti na večnej blaženosti: v hĺbinách sveta boli príšerné ohnivé pažeráky a pekelná rieka, ktoré sa nachádzali pred nebeským Jeruzalemom. Meno rieky Tartareus flumen (rieka Tartarus) prezrádza antickú inšpiráciu. V ohnivých pažerákoch nariekali nešťastné duše nad svojim utrpením, niektoré z nich mali nádej, že po určitej vopred vymieranej lehote sa očistia a napokon sa im dostane večnej blaženosti. Tu sa už objavuje predstava očistca.

Myšlienka siedmich pekelných kruhov je blízka predstave siedmich nebeských sfér (pozri kapitola *Nebo*). Obe konštrukcie sú založené vystupňovaní, samozrejme v opačnom zmysle: Zatiaľ čo siedme nebo je vrcholom blaženosti, siedmy pekelný okruh je miestom najväčšieho utrpenia. Niekedy ide viac o básnické formy ako teologické konštrukcie alebo odkazy na starovekú mytológiu.

S predstavou siedmich pekiel operoval aj islam. V ňom však proti siedmim pekelným stupňom stojí osem nebeských rajov. Číselný nesúlad je založený na predpoklade, že Alahov hnev je veľký, ale ešte väčšie je jeho milosrdenstvo).

Očistec. Výraz očistec (lat. purgatorium) je čisto teologický termín a prvýkrát sa objavuje v 12.storočí. Viera v očistec nemá priamu oporu v Biblii (nepriamo sa objavuje v Starom i Novom zákone: 2Machabejcov 12,45-46; Matúš 12,32; 1Korintským 3,12-15), ale podľa niektorých bádateľov odkazuje na staroveké náboženské predstavy. Kresťanské stredoveké učenie o očistci ako o treťom podsvetnom mieste (nebo, peklo, očistec) sa začalo formovať vtedy, keď sa nespĺnili chiliastické očakávania druhého príchodu Krista v dobe, ktorej ľudia žili (pozri kapitola *Spútanie draka*). Bola vytvorená koncepcia dvojitého súdu (pozri kapitola *Posledný súd*): osobného a univerzálneho. Na základe osobného súdu sa ľudia, ktorí mali dobré i zlé vlastnosti, resp. ich duše, dostali do očistca, kde mali skúmať svoje svedomie, aby sa očistili (kajúcnosťou, utrpením, modlitbami a príhovormi žijúcich kresťanov a cirkvi) a dosiahli odpustenie a nebo. Očistec bol preto inštitúciou dočasnou, ktorej úloha končila počiatkom Posledného súdu.

K oficiálnemu uznaniu existencie očistca došlo roku 1274 na Lyonskom koncile, náuka o očistci bola formulovaná na Florentskom a Tridentskom koncile v 15.-16.storočí, v období protireformácie. Cirkev pri tom nadviazala na text evanjelií o právomoci, ktorú Kristus udelil apoštolovi Petrovi (pozri Christologický cyklus II.: *Odovzdanie kľúčov Petrovi*). Postupne zdokonalila systém odpúšťania očistných trestov tak, že ich nahradila rôznymi spôsobmi pokánia živých, počínajúc orodovnou modlitbou (suffragium), prijímaním sviatostí, odpustkami, skutkami milosrdenstva a nadáciami (kostoly, oltáre), kde budú za duše dobrodincov slúžené pravidelné orodovné omše (officia za mŕtvych). Práve vďaka učeniu o očistci v 13.-14.storočí narastal počet nadačných oltárov v chrámoch. Tento finančný prístup k očiste od hriechu mal svoje tienisté stránky, ktoré kritizovali v 14.storočí reformátori cirkvi. Tí spočiatku neodmietali existenciu očistca, ale kritizovali nevhodné cirkevné praktiky, kupovanie si odpustenia namiesto pokánia a skutkov milosrdenstva. Súčasné reformované cirkvi existenciu očistca v zásade odmietajú. Naproti tomu veľkými šíriteľmi viery v očistec sa stali dominikáni a minoriti. Učenie o očistci ešte zdokonalili žobravé rády - mendikanti (z lat. mendicus - žobrák), ktoré aktívne pôsobili medzi mestským obyvateľstvom. Pre neviniatka, nepokrstených z radov novorodencov, sa zrodila predstava špeciálnej podsvetnej zóny limbus puerorum, podsvetie detí (pozri Christologický cyklus II.: *Krst Ježiša*).

V dominikánskych kláštoroch vznikala literatúra, ktorá mala byť návodom ku spaseniu (spis *Speculum Humanae Salvationis/Zrkadlo ľudského spasenia*, 12.st.). V 14.-15.storočí, v čase sociálnych nepokojov a morových epidémií (pozri kapitola *Posledný súd*) sa spis rozšíril najmä v Nemecku a Nizozemsku a bol rozpracovaný a obohacovaný o nové príklady. Spis rozčleňuje zásvetie do štyroch sfér, kde v najvyššej je podsvetie svätých praotcov

(inferus sanctorum), nazývané *Abrahámovo lono (pozri kapitola *Nebo*). Túto sféru zrušil Kristov vstup do predpekla. Druhou sférou bol očistec, treťou sférou miesto, kde prebývali nepokrstené nemluvniatka. Až štvrtú sféru tvorilo skutočné peklo s dušami zavrnutých (inferus damnatorum) a ohňom. V súlade s aristotelovským poňatím ohňa bola jednotlivým sféram priradovaná symbolická farebnosť. Prvá sféra bola akousi predsieňou raja, zvonku ju obklopovala temnota, ale vo vnútri bolo modré svetlo, ktoré poukazovalo na prítomnosť Božej milosti (predsieň raja). Červená farba druhej sféry pripomínala očistný oheň v očistci. Zelená farba tretej sféry bola neutrálna a symbolizovala stav bez bolesti, ale aj bez radosti a blaženosti. V najnižšej sfére, v pekle, vládla temnota vonkajšia aj vnútorná. Boli tu plamene, ktoré vyrážali z rozžeraveného uhlia a neznesiteľne spaľovali duše. Stredoveká a novoveká literatúra často zásvetné predstavy aktualizovala (Dante).

K vytvoreniu podoby očistca prispievali aj legendy: “Visio Wettini“ (9.st.); “Visio Tnugdali“ (Videnie írskoho rytiera Tnugdala/Tondala) spísané v 12.storočí írskym mníchom Markom (iluminácia textu od Simona Marmiona z roku 1475 zhotovená pre burgundskú vojvodkyňu Margarétu z Yorku); “Videnie uhorského rytiera Juraja“ (v Čechách pod názvom “Jiříkovo videnie“), ktoré vypráva o ceste sv.Patrika; “Videnie Lorinca Tara“ (dvorana Zigmunda Lucemburského); “Videnie očistca s postavami sv.Vintířa a sv.Vojtecha zjavené bratovi Izákovi“...

Väčšinou je očistec zobrazovaný ako jama s plameňmi, v ktorých sa zviňajú pekelné bytosti - symboly hriechu. Očistný oheň európskeho stredovekého purgatoria je historickým dedičstvom Indie a Iránu a ďalších ohňov zapalovaných v priebehu vekov na rôznych miestach. K očisťovaniu slúžila aj rieka plná vreleho bahna a dechtu, do ktorej padol ten, kto sklúzol na úzkej lávke, ktorá viedla nad priepasťou. Veľkosť viny určovala hĺbku, do ktorej sa norila duša. Brodením v rieke sa duša očisťovala a na protíľahlom brehu vystupovala oveľa čistejšia a krajšia a mohla predstúpiť pred boha Sudcu. Hoci Bonifácov mních výslovne nehovorí o očistci, teológovia i laici nad ním rozmýšľali po celé stáročia (v existenciu očistca veril aj Dante: v jeho pekle tečie Styx, v očistci Léthe).

Od vrcholného stredoveku 12.storočia sa verilo, že veriaci pomôžu dušiam v očistci modlitbami, bohoslužbami, almužnami, pôstom a ďalšími zbožnými skutkami. Zomierajúci a pozostalí prosili o ochranu duše a orodovanie pred Bohom Sudcom samotného Krista, Pannu Máriu (pozri Christologický cyklus I.: *Deésis*), anjelov a svätých (sv.Michael, sv.Ján Krstiteľ), s ktorými mal zomierajúci zvlášť dôverný vzťah. V období baroka boli s obľubou zhotovované očistcové *oltáre so zobrazeniami duší (polopostavy) v pekelných plameňoch, ktoré oslobodzuje Panna Mária pomocou ruženca alebo škapuliara (Panna Mária Karmelská). Očistou a spasením veriacich sa zaoberali flagelanti (pozri kapitola *Premoženie draka*). Na svojich procesiách symbolicky predvádzali zoznam smrteľných hriechov, vrahovia sa váľali na chrbte, cudzoložníci si líhali na bok...

Peklo. V temných hĺbinách ohnivých pažerákov sa nachádzalo peklo. V stredoveku bola rozšírená predstava, že zavrnutí boli trýznení horúčavou a zimou. Táto myšlienka sa opierala o Jóba (24,19) a Matúša (8,12; 13,42; 22,13), kde sa píše o zásvetnom treste ako horúčave a úpale vysušenom snehovými vodami, o plači a škrípaní (drkotaní) zubov v ohnivej peci. Teológia vrcholného stredoveku k týmto utrpeniam pridáva aj ďalšie: neznesiteľný zápach,

úmornú drinu a choroby (svrab doháňajúci svrbením k šialenstvu) a premyslené tresty založené na nekonečnom opakovaní hriechu (hriešnik je trestaný tým, čím zhrešil).

Problematikou pekelných trestov sa v 9.storočí zaoberal predovšetkým nemecký básnik, učenec a posol Ľudovíta II. Nemca, Walahfried Strabo (De Visionibus Wettini) a v 12.-13.storočí pápež Inocent III. (De contemptu mundi). Rozdelili hriechy do troch skupín a pridelili im príslušné tresty.

Ich spismi sa zjavne inšpiroval Dante Alighieri, keď píše, že peklo je usporiadané do deviatich kruhov, odlišných podľa druhu trestu. Prvý okruh pekla je pridelený starovekým mudrcom (Sokrates) a deťom, ktoré zomreli nepokrstené. Ich utrpenie spočíva najmä v tom, že nemôžu vidieť Boha, byť v jeho blízkosti. V druhom okruhu trpia smilníci (Kleopatra, Tristan), v treťom pôžitkári stoja v daždi a ľadovci. Štvrtý okruh je vyhradený pre lakomcov, chamtivcov a je medzi nimi veľa kňazov. V piatom okruhu sa nachádzajú zúrivci, v šiestom kacíri. Posledné tri okruhy tvoria vnútorné peklo: v siedmom okruhu sú násilníci, vrahovia a samovrahovia (blúdia v pochmúrnom lese sami premenení na stromy), v ôsmom okruhu podvodníci, lichotníci, úžerníci, zvodcovia a svätokupci. V najhlbšom, deviatom okruhu sa nachádzajú zradcovia zamrznutí v ľadovom jazere až po krk a drkotajúci zubami ako bociany zobákmi (Peklo, 32,36).

Ideu apokatastázy alebo univerzalizmu, podľa ktorej je peklo iba dočasným trestom a všetci ľudia nakoniec dosiahnu večnú spásu, odsúdila stredoveká cirkev ako kacírsku. Predstavu pekla odmietali niektoré sekty neskorého stredoveku: amalrikáni, albigénci, beghardi, pikardi...

Východná cirkev podobu pekla kanonizovala v tzv. Athoskej knihe, kde sa píše, že po ľavici Krista majú byť zobrazovaní hriešnici s diablom a zradcom Judášom, tyranskí králi, modloslužobníci, Antikrist, kacíri, bosoráci, opilci, nečistí, pochabí Židia, pohanskí učitelia a *farizeji, ktorí silno kričia...

Zobrazenie pekla slúžilo v stredoveku ako nástroj politiky: v pekle bývajú zobrazované konkrétne politické osobnosti, za reformácie napríklad pápež a cirkevní hodnostári; Dante tam umiestňuje svojich florentských nepriateľov a politických protivníkov; Michelangelo v jednom z kútov pekla zobrazuje vrchného ceremoniára Biagia da Cesena, ktorý najviac útočil proti umelcovým nahým postavám.

*

Leviatan. Výraz leviatan (starší variant livjatan používaný v biblickom texte) vznikol ako transliterácia hebrejského slova, ktoré sa objavuje iba v piatich oddieloch Starého zákona (Jób 3,8; 40,25; Žalmy 74,14; 104,26; Izaiáš 27,1). Obecne sa má za to, že ide o tvar koreňa lówá (arab. lawa - ohnúť, stočiť). Jeho doslovný význam bol teda "stočený, sťahujúci sa do záhybov". Niektorí bádatelia tvrdia, že by mohlo ísť o prevzaté slovo, možno babylonského pôvodu. Okolnosti, v ktorých ho Starý zákon používa, naznačujú nejakú formu vodnej príšery. Žalm (104,26) zreteľne hovorí, že príšera žije v mori ("Tam sa lode plavia, tam Leviatan, čo si ho stvoril, aby sa hrával v ňom") a znalci sa väčšinou prikláňajú k názoru, že ide o veľrybu, aj keď sa uvažovalo aj o delfínovi.

Dva razy je výraz leviatan použitý symbolicky. V Izaiášovi (27,1) označuje *Asýrsku ríšu (Kralická biblia: “had dlhý“, Ekumenický preklad: “had útočný“ vo význame rieka Tigris) alebo Babylonskú ríšu (“had stočený“ vo význame rieka Eufkrat). V Žalme (74,14) sa výraz leviatan vyskytuje v súvislosti s faraónom a exodom Židov ako paralela k hebrejskému tannín - morská alebo riečna obluda. Výraz livjátan sa opäť objavuje v Ezdrášovi (29,3-5) a vtedy stelesňuje faraóna a Egypt’anov. Opis šupín a čeľustí obludy ukazuje, že predobrazom mohol byť krokodíl. O livjátanovi sa hovorí dva razy v Jóbovi: Verš 3,8 sa väčšinou interpretuje tak, že ide o draka, ktorý mal podľa starovekej ľudovej mytológie ovinutím okolo slnka spôsobiť zatmenie (to vedie k zrodu motívu *apokalyptickej ženy*, ženy slnkom odetej a prenasledovanej drakom). Najdlhšiu charakteristiku leviatana obsahuje text 41,1-34: “vráta tlamy... strach zo zubov... oči planúce ako zornička... ohnivé fakle v papuli... iskry v papuli... dym z nozdier... žeravý dych... ostne odspodu tela ako črepy“) a väčšina bádateľov sa zhoduje v tom, že aj v tomto prípade ide o obraz krokodíla. Niektorí bádatelia namietali, táto interpretácia je mylná, lebo sa k oblude nedá priblížiť a že v Starom zákone nie je zmienka existencii o krokodíloch v Palestíne. Autor však mal na mysli pravdepodobne krokodíla níliskeho a popis jeho nepremožiteľnosti je čisto rečnícky.

Jediná alternatívna interpretácia, ktorá by mohla mať nejaký zmysel, považuje leviatana za mýtickú obludu, snád’ stotožniteľnú s babylonskou Tiamat, stelesnenia chaosu, ktorá v epose O stvorení čaruje a robí kúzla dokonca aj v boji s babylonským stvoriteľským bohom Mardukom (pozri Christologický cyklus III.: *Zostúpenie Krista do pekiel*).

Výraz leviatan je príbuzný s *ugaritským Itn, sedemhlavou obludou, ktorej charakter (vrtký had, stočený had, zabitý Baalom) veľmi pripomína štylistiku Izaiáša (27,1) a priamo vedie k jánovskej predstave sedemhlavého *apokalyptického draka*.

V kresťanskom umení, v apokalyptickom cykle, vo výjavoch Posledného súdu vystupuje leviatan ako diabol a satanov pomocník. (Pozri kapitola *Bitka na nebi/Pád anjelov*).

Pre úplnosť je treba spomenúť zaujímavý príbeh o vodnej príšere, ktorá zhltna proroka Jonáša (Jonáš 2,1-11) a ktorá je nástrojom naplnenia Božej vôle (Jonáš sa podvolí k misii do Ninive). Iba vďaka Matúšovi (12,40) dostáva pasáž vyslovene kladné vyznenie: Kristus prirovnáva trojdenný pobyt Jonáša v bruchu veľryby k svojmu zotrvaniu v hrobe a zmŕtvychvstaniu. Hoci pôvodný hebrejský text Knihy Jonášovej používa slovo dag gadol (veľká ryba), grécka *Septuaginta používa výraz kētos (obluda, monštrum), čím sa skôr blíži k obrazu Leviatana. Napokon samotný Matúšov text navodzuje predstavu brucha jonášovskej veľryby - obludy ako podsvetného miesta.

*

Moloch. O Molekovi/Molochovi (aram.-hebr. kráľ ich) Starý zákon hovorí, keď spomína doby, v ktorých sa Izraeliti spreneverili kultu Jahveho a “prevádzali svoje deti ohňom“ k počte Moleka (Leviticus 18,21; 20,2-5; 2Kráľov 23,10; Jeremiáš 32,35). V niektorých pasážach sa jasne hovorí o ľudských obetiach v Údolí synov Hinnómových, na mieste zvanom **Tófet** (hebr. ohnisko, obetište; pôvodne snád’ označenie kameňov, na ktoré sa stavia kotol). Z 1Kráľov (11,7) sa dozvedáme, že išlo o modlu *Amončanov, potomkov Lótovho najmladšieho syna.

Tradícia (grécky historik Diodorus Siculus/Sicílsky, †30, v súvislosti s víťazstvom syrakúzskeho kráľa Agathoklesa nad kartáginským vojskom počas 1.púnskej vojny v 5.st.pr.Kr.) hovorí, že Molocha zvyčajne predstavovala veľká kovová (medená) socha, ktorú bolo možné vykurovať, s býčou hlavou (odkaz na Baala) a s rozťahnutými rukami na prijatie obetí, predovšetkým ľudských. Dieťa bolo vložené na vztyčené ruky modly, po ktorých skĺzlo do pažeráka sochy a jeho nárek prehlušoval spev a výkriky účastníkov slávnosti.

Etymológovia za domnievajú, že hebrejské spoluhlásky slova melek (kráľ) a samohlásky výrazu bóšet (hanba) boli skombinované do hebrejského tvaru molek, aby vyjadrovali pohrdanie pohanským bohom.

Existuje však aj možnosť, že v určitých pasážach sa výraz molek nevzťahuje na boha: Niektoré púnske (kartáginsko-fenické) nápisy z obdobia 400-150 pr.Kr. naznačujú, že slovo mlk (v latinských nápisoach z Kartága z roku 200 sa vyslovuje molk) je obecným výrazom pre obeť alebo obetovať. Rad starozákonných pasáží je možné interpretovať tak, že ľudia prevádzali deti ohňom ako obeť (molek) alebo votívny dar. Tieto pozorovania nepopierajú fakt, že o božstve Molekovi Biblia píše a považuje ho za národného boha Amončanov (1Kráľov 11,7).

Molek sa môže stotožňovať s bohom Mulukom, ktorého uctievali v Mari, dnešnom ell Háir v juhovýchodnej Sýrii, centre amorejského mestského štátu v 2.tis.pr.Kr. V niektorých starozákonných textoch stojí vedľa slova Molek člen, ktorý výrazu dodáva význam "ten, ktorý vládne" (Leviticus 18,21;20,2-5; 2Kráľov 23,10; Jeremiáš 32,35).

Z Jeremiáša (32,35) vysvitá isté spojenie Moleka s Baalom, ktorému sa v meste Tyros prinášali ľudské obete ako Baalovi-Melkartovi ("bohovi mesta// Tyros"), a amonského Milkoma ("kráľa ľudu"). Obete malých detí ako ľudských obetí starý Izrael odsudzoval. Okrem všeobecných poznámok o Molekovi v Jeremiášovi (49,1-3) a snád' Amosovi (1,5), alebo o kulte Moleka v 1Kráľov (11,7-33), Sofoniášovi (1,5) a niektorých vyššie uvedených pasážach, je jasné, že niektorí starí Izraeliti svoje deti obetovávali. Hoci to mojžišovský zákon odsudzoval a každého, kto ponúkol svoje dieťa Molekovi ako obeť, trestal smrťou (Leviticus 18,21; 20,2-5), jednako len Šalamún, jeden z najväčších a najobľúbenejších židovských kráľov, pre tohto boha vystaval posvätné návršie na východ oproti Jeruzalemu, t.j. na Olivovej hore (1Kráľov 11,7). Aj židovský kráľ Achaz (asi 730 pr.Kr.) spaľoval svojich synov ohňom (2Paralipomena 28,3) a Manasses robil to isté (2Kráľov 16,3; 21,6), za čo potom stihol trest celú Samáriu (2Kráľov 17,17). Posvätné návršia v Judei, kde ľudia uctievali Moleka, zničil až sedemnásty judský kráľ Jošijáš, ktorý vládol 640-609 pr.Kr. (2Kráľov 23,10-13). Avšak je známe, že ešte na začiatku 6.st.pr.Kr. odsudzoval túto prax prorok Ezechiel. Preto sa zdá, že s týmto zvykom skončil až babylonský exil.

*

Démon. Démon (gr. **daimonion**/ pl. **daimonia**; lat. daemonium) v starovekých náboženských systémoch predstavoval nadprirodzenú bytosť, ducha, dobrého a žičlivého, ale aj zlého. Vládol nad ohraničenou oblasťou sveta. Dobrí démoni/duchovia boli umiestňovaní do horných sfér, zlí démoni do podsvetia, na pustatiny a do hrobov, ktoré boli chápané ako vchody do podsvetia. Na démonov boli degradované niektoré vyššie božstvá.

Prehľad bohatej mezopotámskej démonológie poskytujú zaklínania. Zlí démoni stelesňovali obávané prírodné javy, nočné preludy a choroby. Boli deťmi boha Ana (sum. nebesá) a Zeme (sum. Ki), prípadne bohyně Antu (v akk. mytológii manželka boha Ana), a poslami Namtara, boha osudu a neúprosnej smrti. Zlí démoni sídlili v pustatinách a na hroboch, mali podobu monštier s ľudským telom a hlavou psa, leva, ovce, hada, kozy atď. Dobrí démoni boli ochrannými strážnymi duchmi, pomáhali ľuďom v ťažkostiach, boli prostredníkmi medzi bohmi a ľuďmi, príhovorcami ľudí pred bohmi a sprievodcami človeka životom. Neutrálnymi, striedavo dobrými i nebezpečnými démonmi boli sumerský Alad/akkad. Šedu a jeho ženský náprotivok sum. Lamma/akkad. Lamassu/Lamassatu, zobrazovaní v podobe okrídlených býkov či levov s ľudskou hlavou. Do tohto okruhu patrí aj akkad. Kuríbu (z kuríbu = okrídlený, alebo karábu = modliť sa, zasväcovať), z ktorého je odvodený hebrejský kerúb > cherub (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*).

V gréckej a rímskej mytológii démon/duch vystupuje ako samostatné božstvo (gr. **Daimon**, lat. Génius), ktoré vplýva na osud človeka, prideľuje mu dobrý alebo zlý osud. Pôsobí v pozemskom aj zázračnom živote. Platón (†347 pr.Kr.) aj novoplatonici (3.-6.st. po Kr.) chápali démona ako prostredníka medzi bohmi a ľuďmi. Sokrates (†339 pr.Kr.) pokladal daimonion za vnútorný božský hlas, hlas svedomia a rozumu. V gréckom, rímskom a etruskom náboženstve boli démoni aj nižšie božské bytosti, ktoré žili v horách, lesoch, roklinách, jaskyniach ap.

V judaizme mali démoni mali rozporuplné postavenie. Kňazi sa neúspešne snažili poprieť ich existenciu a vylúčiť ich z povedomia Izraelitov, lebo boli súčasťou egyptského, babylonského a kanaánskeho panteónu a boli v rozpore s predstavou jediného Boha. Jednako len starozákonný Izrael s existenciou démonov jednoducho počítal. Podľa rôznych teórií boli démoni duchovia obrov, ktorých podľa Genezis (6,1-4) splodili anjeli pod vedením Semjazáša s ľudskými dcérami. Nakoľko títo anjeli boli na Boží rozkaz zvrhnutí do podsvetia (pozri kapitola *Anjeli pri poslednom súde* – padlí anjeli), kde spútaní očakávajú posledný súd, obri sa údajne sami pobili pred očami svojich otcov. Od tých čias sa ich duchovia túlajú svetom a spôsobujú trápania a skazu ľuďom. Podľa inej verzie boli démoni duše, ktoré Boh stvoril za súmraku šiesteho dňa a sabat nastal skôr, ako stihol dokončiť ich telá. Tieto duše bez tiel sa stali démonmi. Ďalší verili, že démoni sú tá časť pokolenia, ktorá stavala babylonskú vežu (pozri kapitola *Silný anjel o páde Babylonu*). Podľa Josefa *Flavia sú démoni jednoducho duše zlých ľudí. Tiež existoval názor, že démoni vznikli z pohlavného spojenia Adama s duchmi ženského pohlavia a Evy s duchmi mužského pohlavia. Za démonov boli tiež pokladaní pohanskí bohovia. Je zvláštne, že pokiaľ ide o judaizmus, démoni nemajú vzťah k Satanovi, protivníkovi Boha, ich úlohou nie je zväzdať ľudí na hriech, ale im škodiť.

Podobne ako v judaizmus i kresťanstvo si zachovalo istú vieru v existenciu démonov, ktorí vystupujú ako potrestaní duchovia, ktorí odmietli slúžiť Bohu. V tomto ohľade sa dostávajú do určitého podriadeného vzťahu so Satanom a diablom. Nový zákon často spomína démonov a pokladal ich za pokašiteľov (pozri Christologický cyklus II.: *Pokúšenie na púšti, Rozsievateľ kúkoľ*), pôvodcov posadnutosti (*Uzdravenie posadnutého z Gerasy*) a choroby (*Uzdravenie slepých, ochrnutého...*).

Viera v démonov, démonológia, bola typická pre náboženské predstavy starých Slovanov; na Slovensku sa miestami udržala až do 20.storočia. Slovanskí démoni majú tak antropomorfnú (víly, čiernokňažníci, bosoráci), tak zoomorfnú (had, lasica, zmok - zmoknuté kura odnášajúce peniaze, bohatstvo, šťastie) alebo zmiešanú podobu (čerti, raráškovia, škriatkovia, vodníci, upíry, mory). Katolícka cirkev aj dnes hlása, že démoni spôsobujú rôzne, predovšetkým duševné choroby (tzv. posadnutosť).

V stredoveku démoni vystupujú ako služobníci Satana, ako padlí anjeli, preto sa krídlami, rohami a chvostom podobajú na satana. Sú ozbrojení zubatými kopijami alebo vidlicami. Démonov vyháňa sv.Bartolomej z Farne (†1193), sv.Benedikt (†550), sv.Zenon Veronský (†372), často pomocou krhly so svätenou vodou. Démoni prchajú pred Kristom pri jeho zostúpení do pekiel, našepkávajú do ucha Judáša Iškariotského, nadnášajú vo vzduchu jeruzalemského kúzelníka Šimona Mága, ako čierne postavy sa vynárajú z úst posadnutej osoby, ležia pri nohách sv.Norberta (†1134), sv.Geminiana (†397) a sv.Kataríny Sienskej (†1380), prchajú pred kázňami zakladateľa jezuitského rádu Ignáca z Loyoly (†1556)...

*

Diabol. Slovo diabol (z gr. **diabalein** - poprehadzovať, zmiašť > gr. **diabolos** - ohovárač //Boha//, prekrúcač) je prekladom hebrejského slova satan (gr. **satanas**). V Novom zákone sa výraz diabol nachádza tridsaťdeväťkrát a vždy označuje vodcu padlých anjelov (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*). Pravdepodobne prostredníctvom biskupa Wulfila (4.st.) a gótskeho prekladu Biblie slovo preniklo aj do nemecky hovoriacej jazykovej oblasti.

Slovo diabol vyjadruje jednak zosobnené zlo (zvlášť zákerné zlo), jednak označuje určitú bytosť, satana. Občas dostáva diabol špecifické mená (Belzebub, Baal, Belial, Belgafor, Behemot, Asmodeus, Astarot, Leviatan...), buď pre zvýraznenie rozmanitosti pekelného sveta, alebo (najmä v 15.storočí) na vymedzenie postavenia v hierarchii démonov.

Podľa stredovekej mienky diabli nemajú pohlavie, či skôr nemajú medzi sebou ženy, ale mnísi upresňujú, že diabli nepraktikujú homosexuálne styky. Sú však sexuálne aktívni a ľudové povery im pripisujú schopnosť plodiť potomstvo s ľudskými ženami (synom diabla bol v artušovských legendách čarodej Merlin). Podľa iných predstáv odovzdávali žene semeno, ktoré nebolo ich ale získali ho čarami, alebo bolo odobraté nejakému mužovi, a preto dieťa nebolo ich. Novorodencov, malých diabolských inkubov, kládli ženám do kolísk. Za istých podmienok mohli diabli ovplyvňovať ľudské telá, meniť ich a premiestňovať (Tomáš Akvinský, †1247), mohli čítať myšlienky a mať vplyv na ľudského ducha. Od čias Augustína z Hippo Regia (†430) sa pripúšťalo, že môžu predpovedať budúcnosť a zvestovať ju iným ľuďom, hoci nemajú prorocký dar (od Boha) ako anjeli. Teológovia odsudzovali ako smrteľný hriech akýkoľvek pokus o využitie diabolskej vedy (na konci stredoveku sa ovládnutím diabolských síl zaoberala čierna mágia).

IV. Lateránsky koncil (1215) uvádza, že Boh stvoril týchto padlých anjelov dobrých, ale stali sa zlí svojou vinou, nie svojou prirodzenosťou; tú istú myšlienku hlása celocirkevný Katechizmus Katolíckej cirkvi, schválený 1992 pápežom Jánom Pavlom II. Podľa súčasnej katolíckej cirkvi (Pavol VI., Ján Pavol II.) diabol existuje, nie je abstraktným pojmom, ale skutočnou bytosťou, cez ktorú vstúpil do sveta hriech a smrť. Kristus, Syn Boží sa zjavil

preto, aby zmaril diablove skutky. Ochranou proti diablovej máji byť konkrétne úkony, gestá a rituály: najdôležitejším je vlastný krst, ktorý bol dlho chápaný ako jedna z foriem exorcizmu. Ďalšími je žehnanie slovom a gestom (znamenie kríža), posväcovanie predmetov (hostie, relikvie, kríže, amulety), ktoré majú držať diabla v dostatočnej vzdialenosti, ikonoklasické útoky: ničenie diablových podôb (poškriabané miniatúry, vrhanie kameňov na monumentálne sochy). Ľudia si kompenzovali svoj strach a vyrovnávali svoje úcty s diablom jeho zosmiešňovaním (ľudová dráma, *pašiové hry*). V nich vystupuje hlúpy a smiešny diabol, ktorého možno prekabátiť, alebo sa diabli trýznia navzájom.

Zobrazenia diabla (výnimkou je slávny Codex Gigas/tzv. Diablovej biblia) sa neobjavujú samostatne, ale ako súčasť rôznych scén: najranejšie zobrazenia diabla sú v *Kristovom zostupe do pekiel*. Do 9.storočia diabol v kresťanskej ikonografii celkom chýba. Od 9.storočia v odkaze na antické mýty býva diabol zobrazovaný ako svalnatý obor (Hádes), s hrivou leva (Herkules), s hadmi namiesto vlasov (Medúza), niekedy spútaný reťazami (odkaz na Zjavenie: *Spútanie draka*), s dieťaťom na kolenách (ako Antikrist), alebo ako antický Chronos/Čas (chybná zámena s gr. bohom Kronom) požiera zavrnutých.

Okolo roku 1000 sa naplno rozvinie jeho ikonografia, zdôrazňujúca jeho obludnosť a zverskosť. Jeho telo si zachováva ľudské rysy, ale táto podoba, ktorú stvoril Boh k "svojmu obrazu", je zvrátená, zdeformovaná (podľa mníšskych zjavení je diabol malý, vyziabnutý, hrbatý, oblečený do škaredých šiat, niekedy "čierny ako Etiop"), kombinovaná pripojením zvieracích rysov (tlama, tesáky, rohy, špicaté uši, od 13.storočia aj netopírie krídla, chvost, srst', pazúry...). V írskych a anglických zobrazeniach (knižná maľba) má podobu zvierat, ktorým boli pripisované negatívne vlastnosti (cap, vlk, líška, opica...). Na stredovekých zobrazeniach má podobu *baziliška (telo hada alebo jašteričky s hlavou kohúta; tapisérie), alebo draka (od 4.st. existuje motív *Krista triumfujúceho* stojaceho na levovi alebo drakovi), alebo capa (odkaz na Matúša 25,32 o oddelení oviec od zavrnutých capov a na antického bôžika Pana). Podľa ľudovej verzie kríva na jednu nohu, lebo spadol z nebies (aj Goethov Mefisto kríval). Na niektorých stredovekých zobrazeniach *Poslednej večere* býva zobrazený ako malý červený vtáčik (červená farba obecné platí za farbu pekla), ktorý vlietava Judášovi do úst. Alebo ako čierny vták letí do ucha básnikov a spisovateľov (ich činnosť a jej plody boli v stredoveku hodnotené ako jedna zo svetských márnivostí //hriešností//, ktoré odvádzali človeka od sústredenia na spasenie vlastnej duše) a heretických kazateľov. Pohlavné rysy diablov sú často zvýraznené, najmä keď svojimi zveličenými pohlavnými údmi útočia na ztratencov (fresky kolegiálneho chrámu v toskánskom San Gimignano). Rovnako dôležité sú aj análne a orálne partie (vylučovanie alebo požieranie ztratencov). V nemeckom prostredí (16.st.) bol zaužívaný pre diabla eufemistický výraz kukučka (napr. Nech si ťa kukučka odnesie!). Na niektorých vyobrazeniach ako pekelný had nesie na chrbte personifikované smrteľné hriechy (odtiaľ motív červ hriechu v malokarpatských ikonách *Posledného súdu* z 18.st.). V zobrazeniach *Posledného súdu* zaháňa (niekedy pomocou siete) ztratencov do pekla, prípadne sa snaží prevážiť misku váh (pozri kapitola *Váženie duší*). Na stredovekých grafikách máva diabol druhú zvieraciť alebo ľudskú tvár na zadku, určenú na bozk alebo oblizovanie bosorákmi a bosorkami počas sabatových nocí, na bruchu, na bokoch (zrejme mníšske konštrukcie na základe stredovekých *bestiárov, napr. spis *Physiologus z 2.-4.st., neskoršie prepracovaný v latinčine; brucho a vôbec telo od pása dole

je nízkou, živočíšnou, zónou, ktorá je náchylná poddanstvu diabolskej moci), netopierie krídla na znamenie, že kedysi býval anjelom. Renesancia odvodzovala podobu diabla z antického nižšieho boha satyra (rohy, kopyto, chlpy, kozia brada), čím naznačovala, že pohanstvo bolo protivníkom cirkvi. Diabol býval prestrojený za pútnika alebo mnícha (aj v satirických protikatolíckych letádoch), pričom ho prezrádzal pazúr alebo kopyto pod jeho plášťom (pozri Christologický cyklus II.: *Pokušenie Krista*). Diabli spoločne s démonmi pokúšajú pustovníka sv. Antona (Hieronymus Bosch). V neskorom stredoveku diabol na seba berie podobu krásnej ženy (Joachim Patinir, †1515), v novoveku vzhľad čierneho muža (pekného čiernovlasého muža) alebo zeleného muža (hájnika). V 15.-16. storočí sa postavy diablov objavujú v moralizujúcich námetoch *Ars morendi* (Umenie zomrieť), kde zápasia o dušu zomrelého; na obrazoch *Ukrižovania* unášajú dušu zlého lotra alebo dušu obeseného Judáša (pozri Christologický cyklus III.: *Judášova smrť*), alebo vyletujú z ich úst. Ochranou proti diablu boli apotropejské/ochranné zobrazenia jeho škeriacej sa tváre (verilo sa, že diabol sa naľaká vlastnej ohavnosti a utečie; kovové chrliče chrámov, chrámová plastika; v ranom stredoveku smiech je "špinou úst", diabolskou pascou a vedie k "sprostému", hrubému správaniu človeka), zobrazenia otvorenej vagíny (pasca hriechu; architektonická plastika) a obnaženého zadku (diabol svoj zadok obnažoval a desil tak ľudí, najmä ženy; obnažený zadok ako stredoveké gesto urážky). Kazateľ Štefan z Bourbonu hovorí o geste ruky so vztýčeným palcom (falický symbol, mužská plodivá sila) ako o ruke diablovej.

*

Satan. Hebr. **ha-satan** = obviňovateľ, žalobca, protivník < z hebr. slovesa *satan* – obviňovať (gr. **diaballein** = obviňovať); gr. **diabolos** = odporca, prekrúcač, odlúčený; lat. *satanas*; arab. *as-šajtan/aš-šajtan*. Výraz *satan* sa spočiatku chápal ako svetské slovo, označenie oponenta a v niektorých prípadoch súdneho žalobcu.

Ako protivník, dokonca protivník samého Boha, vystupuje *satan* v biblickom príbehu pokušenia a pádu Adama a Evy v rajskej záhrade (Genezis 3,1-7). *Satan* tu má podobu hada a podľa mytológov je v nejakom vzťahu s riečnym bohom a obludným drakom *Ladónom* z gréckych mýtov, strážcom stromu so zlatými jablkami v záhrade **Hesperidiek*. *Ladón* okrem veľkej sily vynikal schopnosťou nikdy nezažmúriť oči, a preto mohol byť vcelku dobrým vzorom pre obraz večne striehnuceho satana zo záhrady Eden. Na obrazoch biblický *satan-had* ovíja kmeň stromu alebo sa týči popri ňom. Zvyčajne má ženskú hlavu a niekedy aj trup. V tejto vzpriamenej polohe máva ešte štyri jašteričie nohy, lebo po jeho zákernom čine ho Boh prekliat: "Po bruchu sa plazíť budeš!" *Hadia* podoba *Satana* môže odkazovať na mezopotámsku mytológiu: v staroakkadskom období 2300 pr.Kr. sú doložené zobrazenia okrídlených démonov s ľudským telom a hadími nohami.

Menej často slovo *satan* označovalo duchovnú bytosť, ktorá sa z poverenia Boha, ako Pánov anjel, stavala ľuďom do cesty (Numeri 22-23). V niektorých starozákonných textoch (Jób 6,6-12; Zachariáš 3,1) je členom súdneho dvora (pozri kapitola *Posledný súd, Váženie duší*), ktorý skúša vernosť tých, ktorých si Boh vyvolil. *Satanovi* ako Pánovmu anjelovi (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*) sa pripisovali funkcie, ktoré v raných biblických textoch boli vlastné iba Bohu: skúšanie a pokúšanie ľudstva (pozri Christologický cyklus II.: *Pokušenie Krista*).

Spočiatku (okrem Genezis 3 a jej údajnej pohanskej inšpirácie) satan nie je vnímaný ako bytosť vzdialená Bohu a v Jóbovi (1,6-12) vystupuje ako jeden z Božích synov, ktorí sa zhromaždili pred Jahvem. Jeho pôvodnou úlohou zrejme bolo chodiť po zemi a potom v nebi podávať správu o činoch ľudí. Jasný záporný význam dostáva satan až v 1Kronickej (21,1) datovanej do 4.st.pr.Kr., kde sa mení na rebelujúceho anjela, ktorý sa pri stvorení sveta postavil proti Bohu. Jeho vzburu potlačili anjeli verní Bohu a satan z pomsty v podobe hada zviedol ženu... (Genezis 3,1). V apokryfnej Knihe Jubileí (1.st.pr.Kr.) je vodcom démonov. V evanjeliách už satan vystupuje ako stelesnenie zla (Lukáš 10,18; Jánovo Zjavenie), neľútostný protivník Boha a Ježiša Krista.

O satanovi/šajtánovi sa zmieňuje aj Korán. Tu vystupuje ako našepkávač zlých nápadov a myšlienok do ľudských uší a sŕdc: Naviedol kráľovnú zo Sáby, aby uctievala slnko namiesto Alaha (súra 28,23-24). Zdá sa však, že ani v islame nemal šajtán nad ľudstvom skutočnú moc a dokázal ľuďi iba zvádzať a prehovárať na špatnosti. Podľa islamskej legendy Alah stvoril Adama a anjelom prikázal, aby sa mu poklonili až k zemi. Všetci anjeli počúvli, až na šajtána Iblíza (as-šajtan/iblis), ktorý vyhlásil, že Alah stvoril Adama iba z hlíny, zatiaľ čo jeho z ohnivých plameňov. Preto je on, šajtán, lepší ako Adam. Keď to Alah počul, zavrhol šajtána a poslal ho do pekiel. Neskôr sa nad ním zľutoval a jeho trest odložil na neskoršie. Šajtánovou úlohou sa stalo odvádzať do pekla všetkých, ktorí uverili jeho našepkávaniu. Tak sa stal šajtán zdrojom všetkého zla na svete. V islamských mýtoch, inšpirovaných zrejme židovským folklórom, šajtáni predstavujú jednu kategóriu džinov, čiže démonov. V ľudových vyprávaniach vystupujú šajtáni ako bytosti špinavé, ktoré na seba berú ľudskú podobu, ale na nohách im zostávajú kopytá. Tým sa podobajú na kresťanských čertov. Šajtáni ako démoni/džinovia nemusia byť vždy nutne zlí a niektorí z nich sú aj veľmi múdri.

Stredoveká predstava satana v sebe združuje množstvo démonických duchov ľudového judaizmu a súčasne prispieva k rozkladu dvojakej postavy starozákonného Jahve, Boha hnevu a trestu, ktorý súčasne konal dobro. Satan je iba stvorenie podriadené Bohu, ktoré môže jednať iba s jeho súhlasom. Jednako len skrytých stredovekých kresťanských predstavách sa akosi vymaňuje ako svojbytné, mocné a na Bohu nezávislé Zlo, ktoré má skutočnú právomoc (ius diaboli), ktorú dostal po prvotnom hriechu prarodičov. V náboženských hrách z konca stredoveku sa stáva prvým služobníkom Lucifera, povereným úlohami na zemi. Ide však iba o rozlíšenie, ktoré si vyžadoval dialóg hry, nie o skutočnú charakteristiku.

Kresťanské umenie satana zobrazovalo iba veľmi zriedkavo ako figúru. Najstaršie vyobrazenie pochádza z egyptského - *koptského prostredia 6.storočia. Na ňom satan vyzerá ako človek s pazúrmí a ironickým úškl'abkom padlého anjela. Byzantské umenie zobrazuje satana a jeho družinu ako netvorov alebo (menej často) krásnych zvodcov. K tejto tradícii sa vracajú novovekí umelci (William Blake, †1827; Gustave Doré, †1885). Naproti tomu stredovekí umelci uprednostňovali satana v typicky modro-čiernom farebnom stvárnení, tak ako iné démonické bytosti. Postupne je čoraz škaredší, tvár mu znetvorujú grimasy a telo dračie alebo netopierie krídla.

Niektoré obrazové svedectvá dokladajú skrytý dualizmus Boha a Satana: Satan tróni uprostred svojej sféry a demonštruje tým rozsah svojej moci a mieru nezávislosti. Podriadenosť je daná iba umiestnením v spodnej časti obrazovej plochy. Od 12.storočia, ale

najmä v 15.storočí, sa rozvíja skutočná ikonografia Satanovho majestátu: gigantické rozmery tela, čelné zobrazenie sediaceho, odznaky moci (trón, žezlo, koruna). Vo vzťahu k *Svätej Trojici* sa objavuje typ nazývaný Boží opičiak (simia Dei), v ktorom sa Satan usiluje o vyrovnanie sa Bohu nielen *atribútmi, ale vlastnou podobou (trikefalos - hlava s tromi tvármi).

*

Lucifer. Meno, resp. slovo Lucifer pochádza z latinského lux (svetlo), fero (nesiem, prinášam). Lucifer bol tiež latinský názov planéty Venuše, najjasnejšej zorničky. V hebrejských textoch je luciferos zmieňovaný ako žiariaci, čo tiež súviselo s hviezdou Venušou. Prorok Izaiáš (14,12) prirovnáva k zorničke babylonského kráľa (nazýva ho žiariaci syn Zorničky - hebr. **hélél/ell ben šachar**): „Ako to, že si spadla z neba, zornička! Zrazený si k zemi, čo si vládol nad národmi.“ Zdá sa, že Izaiáš použil k zosmiešneniu babylonského kráľa ugaritský mýtus o nebeskom božstve Šachar a Šalim (zosobnenie Večernice a Zorničky či súmraku a dňa), ktoré chcelo dobyť nebesá. Hypotézu potvrdzujú nálezy pri sýrskom meste *Ugarit, ktoré prekvitalo v 2.tis.pr.Kr.Archeológovia odkryli nálezy, ktoré dokumentujú príbeh o páde božstva s menom Žiariaci, resp. Syn ranej zory. Ide pravdepodobne o sýrsku paralelu ku gréckemu mýtu o Faetónovi (gr. žiariaci). Oba mýty pravdepodobne vznikli za základe pozorovania Zorničky, ktorej jas so silnejúcimi slnečnými lúčmi bledne. Prírodný úkaz si ľudia vysvetľovali ako pokus boha Zorničky zmocniť sa božieho trónu. Tento pokus skončil pádom do temného podsvetia a východom slnka.

Spájanie Lucifera so satanom pochádza s toho, že Biblia na niektorých miestach spája (veľmi neurčite) satana s príchodom svetla: v Lukášovi (10,18) Ježiš vraví: „Videl som ako satan padá z neba ako blesk.“ Apokalyptik Ján (9,1) píše: „Zatrúbil piaty anjel. A videl som hviezdu padnúť z neba na zem a dostala kľúč od priepasti.“

Tak sa stalo, že v kresťanskej tradícii latinský výraz luciferos prestal označovať svetlonosa/žiarivú hviezdu/zorničku, ale stal sa najvyšším z padlých anjelov (pozri kapitola *Bitka na nebi*), ktorý bol kedysi (pred svojím pádom z neba) jasný ako zornička a najkrajší z Božích anjelov. Ale aj v tejto tradícii pôvodne slovo luciferos nebolo meno padlého anjela/satana, ale iba opisom jeho stavu. Nakoľko čitatelia a komentátori nepochopili Izaiášov verš a spájali si zvrhnutie svetlonosa (pyšného babylonského vladára) so zvrhnutím neposlušného anjela z nebies, spojili sa dve mená satan a lucifer/zornička v jednu bytosť, v Lucifera. Navyše hebrejské znenie Izaiášových veršov používa na označenie lucifera (babylonského panovníka) slovo eill, čo znamená rev. Pri preklade hebrejského textu do gréčtiny (Septuaginta) pisár zrejme omylom čítal hebrejské eill ako ell a preložil ho do gréčtiny ako eospearos - žiariaci. Cirkevný otec Hieronymus potom v 5.storočí použil Septuagintu pri preklade do latinčiny a na danom mieste pre výraz eospearos použil slovo luciferos. Zmätok s Luciferovým menom sa potom v kresťanskej tradícii usadil natrvalo. Hoci keď pozorný čitateľ Zjavenia Jána číta verš (22,16), dočíta sa, že Ježiš sám seba nazýva žiarivou hviezdou rannou, čiže zorničkou, luciferom (pozri kapitola *Nebeský Jeruzalem*).

Kresťanské *apokryfná literatúra (2Hechoch/Slovanský Henoch 29,4; 2.-3.st.) píše o Luciferovi, ktorý si chcel postaviť svoj trón v nebi vedľa trónu Božieho a bol zvrhnutý

do pekiel. Kresťanská tradícia hovorí o zlosti Lucifera, ktorého nahnevali črty Adamovej tváre, keď v nich poznal predobraz Krista (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*).

V ľudových predstavách Lucifer, zvrhnutý z nebeských výšok, kríval. To, a nielen to, ho spájalo s gréckym božským kováčom Hefaistom (zvrhnutým z Olympu pre svoj vzhl'ad a krívanie // odlišnosť). Hefaistos spracovával kov, žeravé vnútro zeme, matériu podsvetia. Kováčom bol aj podsvetný vládca Lucifer: podľa legendy vykoval kince (magické predmety ako dosiahnuť definitívny stav), ktorými bol pribitý na kríž Ježiš.

*

Belzebub/Belzebul. Ďalšie zo satanových mien je Belzebub. Etymologizácií mena je niekoľko: Ide o znetvoreninu **Baal-Zebúb** (hebr. Baal múch/Pán múch/Vlastník múch < Baal – Pán, božský vládca). Podľa tohto staršieho výkladu Belzebub/“Baal-Zebúb“/Pán múch je obdobou gréckeho **Zeus Apomyios** (Zeus hubiteľ múch, Zeus ochranca pred muchami). Podľa (2Kráľov 1,2-16) Belzebub bol miestnym božstvom, bohom pelištejského mesta Ekrónu/Akaronu, Kráľ Achazjáš k nemu vyslal poslov (hebr. **malakim**, gr. **angelús**) so žiadosťou o veštbu, či sa uzdraví. Výraz Belzebub židovskí prekladatelia Biblie do gréčtiny (*Septuaginta, 3.-2.st.pr.Kr.) preložili doslovne gr. **Baal myian** = Baal muchy a tento tvar si osvojili aj evanjeliá (Matúš 10,25; 12,24; Marek 3,22; Lukáš 11,14-18), ktoré (Lukáš) Baala myian mu dávajú prídomek knieža zlých duchov. Ďalšie grécke preklady použili výraz satan (hebr. **satan** – obviňovať; **ha-satan** – obviňovateľ/žalobca, nepriateľ//Boha). Pre *prozelytov z pohanstva na kresťanstvo alebo judaizmus bol tento pojem nezrozumiteľný.

Podľa mladšieho, linkvistického výkladu ide o kanaánskeho, *ugaritského boha Baal-Zebúla/Belzebula (hebr. Pán, vlastník zebulu; zebul = vyvýšené obydlie, trón alebo titul v zmysle: princ, jeho výsosť).

Beliál. Ďalším zo satanových mien je Beliál (z hebr. **belijjá'al**; gr. **belial/beliar** - neprospešný, zbytočný, bezcenný). V Starom zákone je Beliál stelesnením zla, skazy, ničomnosti a rúhania, čosi ako háved', zlosyn, čvarga (Deuteronomium 13,14; Sudcov 19,20; 20,13). V mimobiblických textoch je Beliál vodcom démonov (*Kumránske zvitky, Závet dvanástich patriarchov 12, Závet Rúbenova 2,2, 2Sibyline veštyby), predstavuje moc odporujúcu Bohu, démona zla, satana. V Novom zákone slovo belial použil apoštol Pavol (2Korint'anom 6,15) ako protiklad Krista (výraz Antikrist Pavol nepoužíval).

*

Antikrist. Antikrist (z gr. **antichristo** - proti Kristovi) je čisto teologický pojem. Označuje Kristovho najväčšieho nepriateľa a stelesňuje tých, ktorí odmietajú vtelenie Syna Božieho (2Jána 7). V najhrozivejšej podobe sa Antikrist objaví na konci sveta (1Jána 2,18; 4,3). Iní ho vidia v apokalyptickej šelme (Zjavenie 11,7: *Zmeranie Božieho chrámu*), alebo v hriešnom človekovi (homo peccati et filius perditionis), ktorý pomocou satana bude konať divy a zvedie mnohých, ale Kristus ho nakoniec premôže (2Kolosenským 2,3-9).

Aktuálne sa stalo učenie o Antikristovi v predhusitských a husitských Čechách 14.-15.storočia. Za Antikrista boli pokladaní niektorí prenasledovatelia kresťanov (Herodes,

Nero) a politickí nepriatelia: Počas svojej kázne Milíč z Kroměříže, jeden z prvých hlásateľov reformy cirkvi v Čechách, označil 1365 za Antikrista prítomného cisára Karola IV. Husiti pokladali za Antikrista cisára Zigmunda, ktorý nechal upáliť Jana Husa a okrem toho založil dvorský rád draka. Podobu pápeža má Antikrist v Jenskom kódexe (1490-1510, Praha), vytvorený podľa predlohy z doby husitskej, a tiež Antikrist na ilustrácii Lucasa Cranacha St. (1520-1521) v pasionále Christi et Antichristi (Cranach bol priateľom Martina Luthera).

Antikrist v službách Lucifera je zobrazovaný, ako sedí na jeho kolenách v podobe malého dieťaťa (náprotivok Ježiša na kolenách Panny Márie). Často na seba berie podobu krásneho človeka alebo vystupuje ako svetský hodnostár.

V antitézach je život Antikrista prirovnávaný k životu Krista (napr. Kristus je krstený vodou, Antikrist ohňom). Na zobrazovanie Antikrista mali vplyv ľudové náboženské hry. Najstaršie zobrazenie Antikrista sa nachádza v Apokalypse z Bambergu (1000): korunovaná postava s veľkými očami, sediaci na tróne a s drakom. Najstaršie cykly zo života Antikrista sa od 12.storočia objavujú v iluminovaných rukopisoch (*Hortus deliciarum od Herady z Landsberga, 12.st., Velislavova biblia, 13.st., Jenský kódex, pasionál Christi et Antichristi). Predobrazom boja Cirkvi proti Antikristovi je Judit zabíjajúca asýrskeho vojvodu Holofernesa (Judit 13,6-7). Ďalšie podrobnosti kapitola *Morská šelma*.

*

Bafomet. Bafomet ako meno satanovej modly sa objavuje predovšetkým v súvislosti s templárskym rádom, zrušeným pápežom Klimentom V. a po konflikte s kráľom Filipom IV. Nádherným na základe vykonštruovaného obvinenia v kacírstva. Jedným z bodov obžaloby bolo, že templári uctievali akúsi červenú, bradatú tvár a pred jej obrazom konajú satanistické obrady (pozri Christologický cyklus I.: *Turínske plátno*).

Podľa niektorých historikov mohlo ísť o obraz mendeského boha, tzv. Mendeského capa, ktorý ikonografiou odkazoval na egyptského boha Chnuma s baranou hlavou. Tzv. Mendeský cap v odkaze na Chnuma, egyptského boha plodnosti, bol vnímaný ako obraz Satana. V kresťanskej symbolike naopak pre hlavu barana bol vnímaný ako predobraz Kristovej obete (pozri Christologický cyklus I.: *Baránok Boží*).

Podľa súčasných bádateľov výraz Bafomet zrejme vznikol prekrútením mena Mahomet/Mohamed. Podľa iných výkladov slovo Bafomet mohlo byť zloženinou dvoch gréckych slov, ktoré by potom znamenali "rozplynutie sa v múdrosti".

V moderných okultných vedách sa Bafomet opisuje ako bytosť s hlavou capa a telom človeka, avšak s rozštiepenými kopytami. Býva spájaný s čiernou mágiou a slobodomurárskym satanizmom 19.storočia, ktorý má svoje korene v templárstve 13.storočia .

V satanistickej symbolike hlavu Bafometa predstavuje päťcípá hviezda, pentagram, obrátená hrotom dole, pričom dva horné hroty tvoria pár rohov, písaná jedným ťahom sprava doľava. Avšak užívanie pentagramu ako satanského symbolu je zrejme mladšieho dáta než údajný templársky kult 13.storočia. V židovskej tradícii sa pentagram, označovaný tiež

Dávidov štít alebo Dávidova hviezda, dával do súvislosti s Piatimi knihami Mojžišovými, Tórou.

*

Čert. Čert je slovenský/český, resp. slovanský (rus. čjort) variant slova satan alebo diabol. O pôvode slova čert jazykovedci vedia iba to, že ide o tabuizované slovo za výraz diabol, ktorého sa naši predkovia báli. Domnievali sa, že ak ho vyslovia, diabla privolajú. Pokusy dávať slovo čert do súvislosti s výrazmi čarovať alebo čierny dnešná etymológia odmieta. Vznik slova zostáva nevysvetlený.

Zásluhou *apokryfnej literatúry vznikol ustálený obraz čerta: čierny, chlpatý, s rohami, dlhým kravským chvostom a vidlami, s ostrými, lesklými očami, s vyplazeným jazykom (pôvodne mimické gesto krvilačnosti; fašiangové figuríny). Niekedy vystupuje v zoomorfnej podobe ako čierny cap, pes, kohút ap., alebo v antropomorfnej podobe ako pekný čierny pán, lesník ap., pričom jeho atribútom je kopyto alebo roh, ktoré zabudnuté vyčnievajú spod jeho plášťa alebo čiapky.

Čert zvádza ľudí tak, že im plní rôzne želania, najmä týkajúce sa bohatstva, ak mu niekto vlastnou krvou upísal svoju dušu (podpisom boli tri križiky, symbol Ukrižovaného a trojičný symbol). Ochranou proti čertovi boli magické gestá: pokrižovanie, odpľutie, obnažovanie zadku (pôvodne gesto urážky), tiež zvuk hrkálky a kovového riadu. Jeho meno bolo tabu, nevyslovovalo sa a nahrádzalo eufemizmom rohatý, čierny.

Čert vystupuje predovšetkým v ľudovom slovesnom a výtvarnom umení (Mikoláš Aleš, Josef Lada, Ľudovít Fulla) ako komická a ľahkoverná bytosť, ktorá sa dá ľahko oklamať. Je trvalou rekvizitou fašiangových a svätomikulášskych osláv.

*

Hieronymus Bosch (1450-1516), flámsky maliar neskorého stredoveku, vo svojich dielach zobrazoval ľudové povery a predstavy ľudí v snahe vyjadriť ich strach z diabla a pekla. Hoci niektorí kritici pochybujú o umelcovom duševnom zdraví a označujú ho za morálne skazeného, alebo za neurotika postihnutého nutkavými predstavami, v skutočnosti jeho fantázia vychádza z *flámskeho ľudového umenia a stredovekej predstavivosti, plnej bájných a smiešnych postáv. Bosch však maľuje satiru a svoju umeleckú metódu zakladá na neustálom miešaní vecí obyčajných s nadprirodzenými podľa svojich pravidiel, ktoré je možné bez znalosti stredovekej symboliky iba ťažko rozlúštiť.

Obraz **Sedem smrteľných hriechov** pochádza z raných čias umelcovej tvorby (1475-1480). Bosch moralizuje a ironizuje, keď predstavuje zoznam hriechov, ktoré vedú priamo do pekla. Prvým zobrazeným hriechom je žiadostivosť, ktorú symbolizuje skazený sudca. Závist' stelesňuje elegantný mešťan, ktorému na ruke sedí sokol (protiklad mierumilovnej holubice, zákerne útočiaci na slabších). Zlosť má podobu bitky pod šírým nebom. Pýchu predstavuje žena prezerajúca sa v zrkadle, ktoré drží démon. Nemravnosť pripomínajú dva páry milencov, flirtujúce v elegantnom stane, sprevádzané dvoma pomätencami. Lenivosť symbolizuje človek zaháľajúci pred stanom, namiesto aby si plnil náboženské povinnosti. Obžerstvo pripomína scéna s nenažrancom, tučným dieťaťom a pijanom, ktorý do seba prevracia džbán vína, domáca pani s misou hydiny a stolička s otvorom, ktorá pripomína

nechutné dôsledky celej hostiny. V pekle budú nenažranci jest' ropuchy a jašterice, milenci skončia v posteli s diabliami, zúrivca prebodnú kordom, lakomec sa bude smažiť vo vrele oleji apod. Boschove ponaučenia sú zrozumiteľné, ilustrujú zásadu Tomáša Kempenského, hlavného predstaviteľa stredovekého náboženského hnutia *Devotio moderna: „Nejestvuje hriech, ktorý by zostal nepotrešaný.“

Vrcholné obdobie Boschovej tvorby začína triptychom **Fúra sena** (1500-1502). Maliar sa vracia k téme šialenstva, ktorej sa venoval predtým v diele *Lod' bláznov*. Vonkajšie strany krídiel triptychu ukazujú pútnika, ktorý kráča po ceste života lemovanej ľudskými kosťami, pripomínajúcimi ľudskú pomínutelnosť. Vo vzdialenom kompozičnom pláne je scéna prepadnutia, ktorá sa končí vraždou, a scéna tanca, ktorý vedie k telesnému hriechu. Tieto výjavy Bosch vybral zo zoznamu hriechov, ktoré na pútnika striehnu v otvorenej časti triptychu. Centrálny obraz otvoreného triptychu predstavuje scénu okolo fúry sena a postáv na nej, sústredených na ľúbostné hry. Dav príšer práve ťahá voz do pekla, lebo milenci budú za svoje chvíľkové telesné rozkoše odsúdení na večné opakovanie prvotného hriechu (túto scénu namaloval Bosch na ľavé krídlo otvoreného triptychu). Príšera napravo od milencov sediacych na fúre sena predstavuje diabla. Naľavo od nich kľáči anjel, ktorý si ako jediný všima Spasiteľa na nebi, ukazujúceho svoje rany a obklopeného zlatým oblakom. „Svet je kopa sena, každý si z nej berie to, čo chce“, vraví *flámske stredoveké príslovie. Všetci chcú svoje, pápež aj cisár, jediné postavy zobrazené na koni, svedectve sily a moci. Dav okolo voza ilustruje hriešnu ľudskú povahu: Ľudia sa neustále bijú, ale pritom sa odmietajú odlúčiť od svojich spoločníkov. V popredí stredného panelu sa medzitým odohráva všedný život. Ženy pripravujú jedlo a starajú sa o deti, zubár niekomu trhá zub, mníšky pracujú, zatiaľ čo tučný mních do seba obracia akúsi pálenku. Pravé krídlo otvoreného triptychu (Peklo) zobrazuje oblohu zakrytú oblakmi dymu a plameňmi. Obludy mučia hriešnikov odsúdených na večné zatratenie. Bosch pri maľbe monštier kombinuje prvky ľudí, zvierat a rastlín. Vytvorí napríklad rybu, ktorá požiera odsúdenca, jeleňa s dvoma nohami, potkana s motýľmi krídlami. Jeho predstavivosť vychádza často z podvedomia a je možné pokladať ho za akéhosi prapredka surrealizmu 20.storočia.

Triptych **Posledný súd** (1500-1510) zobrazuje na ľavom krídle prvotný hriech, na dvoch zvyšných posledný súd a peklo. Bosch znázorňuje najhoršie druhy mučenia a inšpiruje sa stredovekými ilumináciami a literárnymi opismi. Takou bola tvorba spisovateľa Dionysia Kartuzu, zvaného van Rijkel. Žil v 15.storočí a bol autorom rozsiahleho spisu, ovplyvneného asketickým a meditatívnym hnutím *Devotio moderna.

V Kartuzovom diele sa píše: „Vari by sa nemali tí, ktorí sa radujú, ak počujú sprosté a hlúpe popevky alebo prázdne a bezstarostné táraniny, podrobiť tortúram sluchu!? A nemajú byť samopašníci a nenažranci odsúdení na utrpenie hmatu a chuti? Vari ich nebudú draky, ropuchy a hady, strašné pekelné obludy, trápiť, štučať, kmásať a hrdúsiť? A zo všetkých najviac tých, ktorí sa nakazili hriechom zlej lásky“ (rozumej nepravdej/kacírskej lásky k Bohu). Boschova predstavivosť v triptychu *Posledný súd* nemá hraníc, vytvára zvláštne pekelné obludy, ktoré napodiv pôsobia vierohodne. Autor zostavuje tak, aby ich vzájomné časti boli primerané. Bosch postupuje systematicky a dôsledne, preto jeho výjavy vzbudzujú ešte väčšiu hrôzu, lebo výsledný dojem navodzuje pocit reálnosti. Zoznam druhov trápenia a monštier prenasledujúcich hriešnikov sa zdá byť nekonečný: Vriaci olej sa vylieva

na hlavu zatratenca, z tela hriešnika, hodeného na panvicu a skrúteného do všetkých strán, sa pripravuje omeleta, mučeniu vodou prizerá diabol s kaďami na ramenách. Boschovej obraznej reči rozumeli všetci jeho súčasníci, lebo stredovek bol svetom symbolov, náboženských, filozofických aj umeleckých. Sužovaní trvalou biedou, chorobami, predsudkami, obavami, ľudia žili uprostred zázrakov, horiacich hraníc, verejného mučenia a popráv na námestiach.

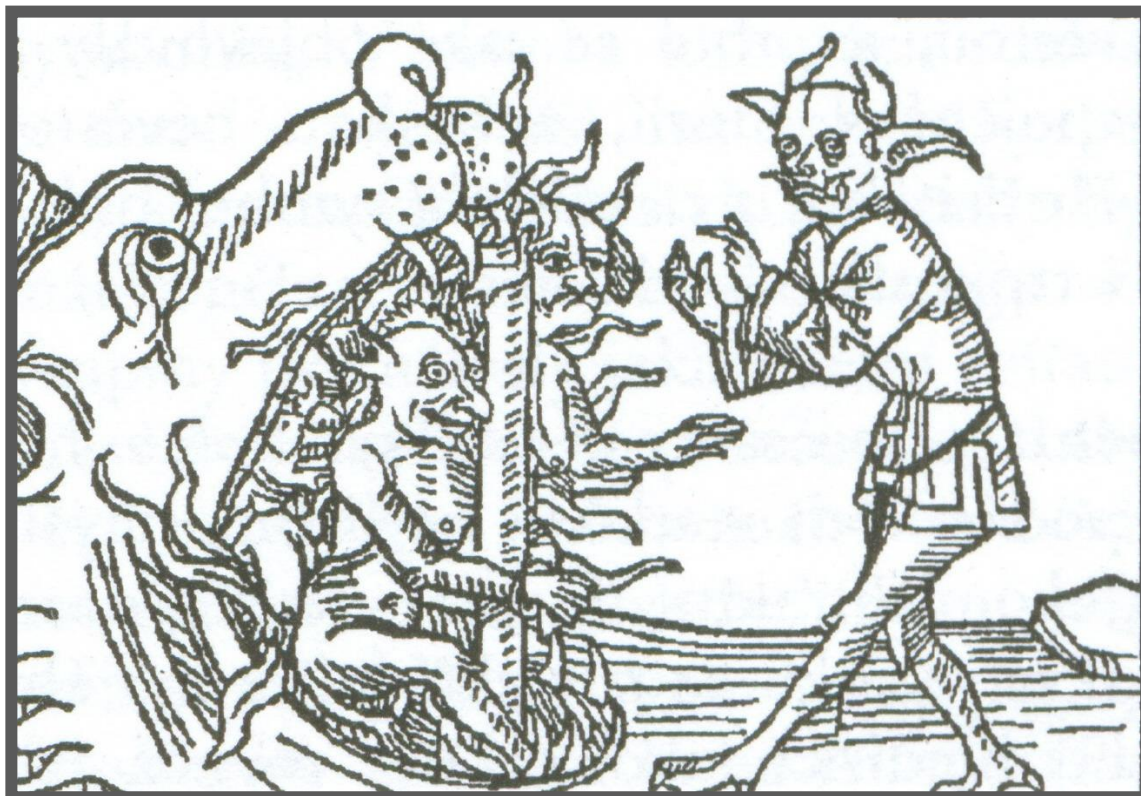
V **Pekle muzikantov** (1503-1504), ktoré je súčasťou triptychu Záhrada pozemských rozkoší II., Bosch opätovne predvádza širokú paletu druhov mučenia. Hlavnú úlohu na obrazovej ploche majú fantastické bytosti s hlavami vtákov, králikov alebo hlodavcov. Svoje obete požierajú, napichujú na koly, alebo trhajú na kusy. Podľa niektorých vykladačov sa u Boscha prejavuje akási neustála rozdvojenosť, na jednej strane ho ako umelca priťahuje pekelná priepasť, na druhej strane s chladnou hlavou analyzuje dej. To mu umožňuje, aby bol pri maľovaní hrôz veľmi presvedčivý. Latinská poznámka na jednej umelcovej kresbe vraví: „Iba chudobná myseľ si vystačí s vecami, ktoré už boli vymyslené a nehľadá také, aké je treba vymyslieť.“

Triptych **Pokušenie sv. Antona I.** (1505-1506) ilustruje epizódu z Voraigrovej Zlatej legendy. V príbehu svätý Anton zväzda na Lýbijskej púšti boj s diabolskými pokušeniami, ktorým vzdoruje tak, že si predstavuje pekelné muky a porovnáva ich s hriešnymi radovánkami. Bosch využil túto tému na zobrazenie bohatého zoznamu diabolských úskokov. Na obrazovej ploche sa hmýria celé roje satanových vyslancov, medzi ktorými je v strede obrazu aj čierne oblečený muzikant s prasacím rypákom, symbol záhaľky a požívačnosti. Napravo démoni s posmechom sledujú útek svätej rodiny do Egypta. Akási obluda so šupinami sedí na potkanovi (stredoveký symbol nešťastia, stelesnenie diabla a služobník bosoriek), a drží v náručí nemluvňa. V popredí preváža loď v tvare ryby s mečom (symbol bojujúceho kresťanstva) nešťastných hriešnikov. Akýsi človek je uväznený v tele bezhlavého vtáka (červený a čierny vták - symbol diabla), ktorý tiež slúži ako loď. V hĺbke obrazu vidieť mesto v plameňoch, pripomínajúce apokalyptické pohromy a pekelný oheň. Motív pekelných plameňov, ktorý sa v Boschových dielach často objavuje, je možné čiastočne vysvetliť požiarom, ktorý umelec zažil vo svojom rodisku s'Hertogenbosch koncom 15. storočia. Ako je to v Boschových dielach zvykom, aj v Pokušení sv. Antona I. si všednosť podáva ruku s hrôzou: Pred horiacou osadou pokojne perie žena bielizeň v rieke. Na ústrednom obraze triptychu kľáčí sv. Anton pred ruinami kostola. Vo vnútri polostrúcaného interiéru Kristus ukazuje na krucifix a pripomína zmysel svojej obeti. Ale svätý Anton sa naňho nepozera, hľadá smerom k divákovi a vyzýva ho, aby spolu s ním sledoval celé divadlo, theatrum mundi, súboj dobra so zlom.

EURÓPSKE POLE (1991) ANTONY GORMLEY

TERAKOTA

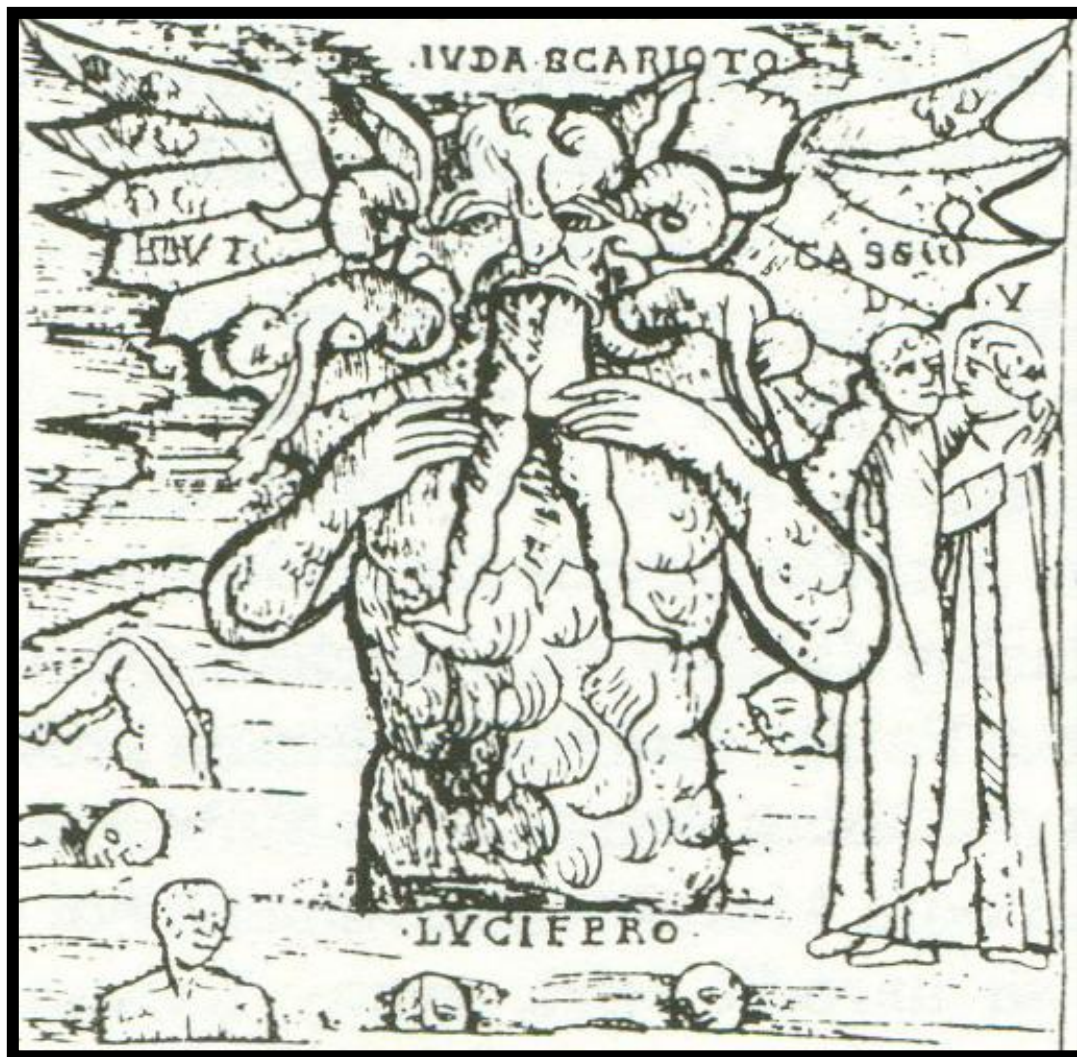

BELIAL PRED PEKELNOU BRÁNOU

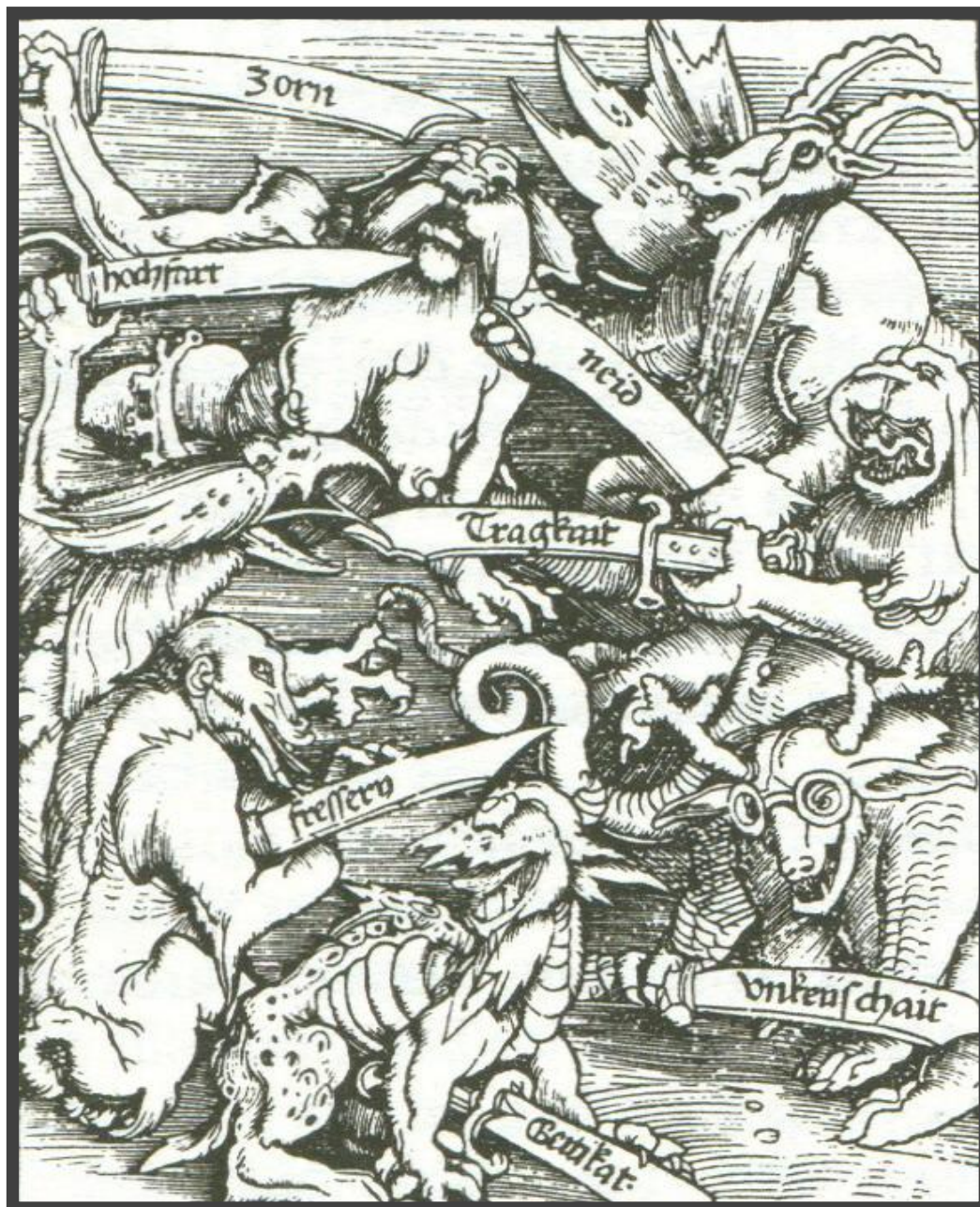

NOČNÍ ĽUDIA III. (1996) ALBÍN BRUNOVSKÝ

LITOGRAFIA

LUCIFER S TROMI TVÁRAMI PREHLTÁVA JUDÁŠA IŠKARIOTSKÉHO
(1512) BENÁTKY

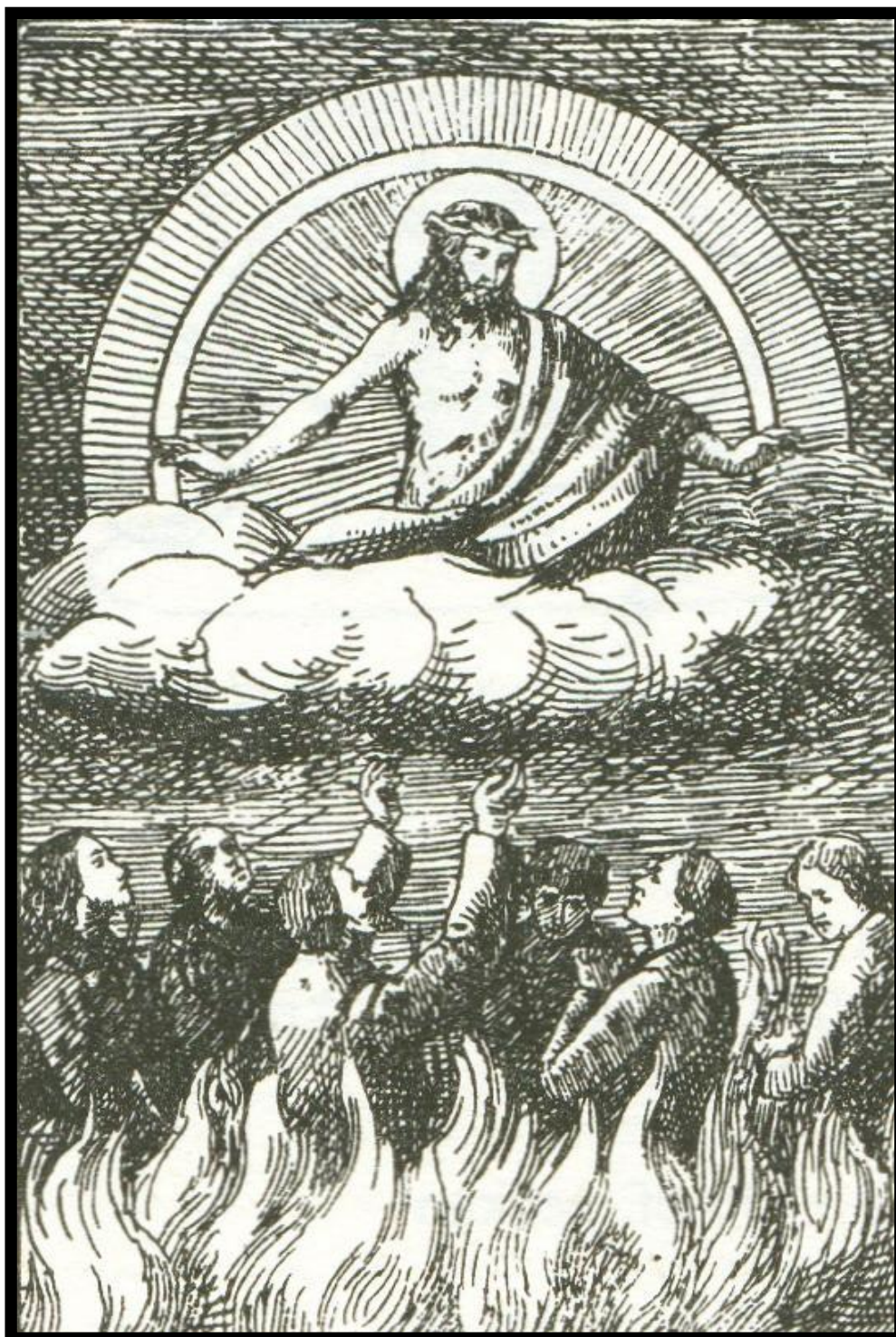

SMRTELNÉ HRIECHY AKO DÉMONICKÉ BYTOSTI (1511)

H. BALDUNG GRIEN

KNIHA GRANÁTOVÉHO JABLKA

DREVORYT

OČISTEC VO SVIATOK DUŠIČIEK, 2. NOVEMBRA

(1890) W. AUER, LEGENDY O SVÄTÝCH

DREVORYT

VYSTRÍHANIE PRED FALOŠNOU LÁSKOU TOHTO SVETA (1495)

DETAIL DREVOREZU, NORIMBERG

PEKLO (1480 – 1490) BOTTICELLI

DANTE, BOŽSKÁ KOMÉDIA

LUCIFER (1480 – 1490) BOTTICELLI

DANTE, BOŽSKÁ KOMÉDIA

PEKLO (1480 – 1490) BOTTICELLI

DANTE, BOŽSKÁ KOMÉDIA

POKUŠENIE SVÄTÉHO ANTONA (1480) MARTIN SCHONGAUER

MEDIRYTINA

POKUŠENIE SVÄTÉHO ANTONA (1512 - 1516) MATHIAS GRÜNEWALD
ISENHEIMSKÝ OLTÁR

BRÁNA PEKIEL (1880 – 1917) AUGUSTE RODIN

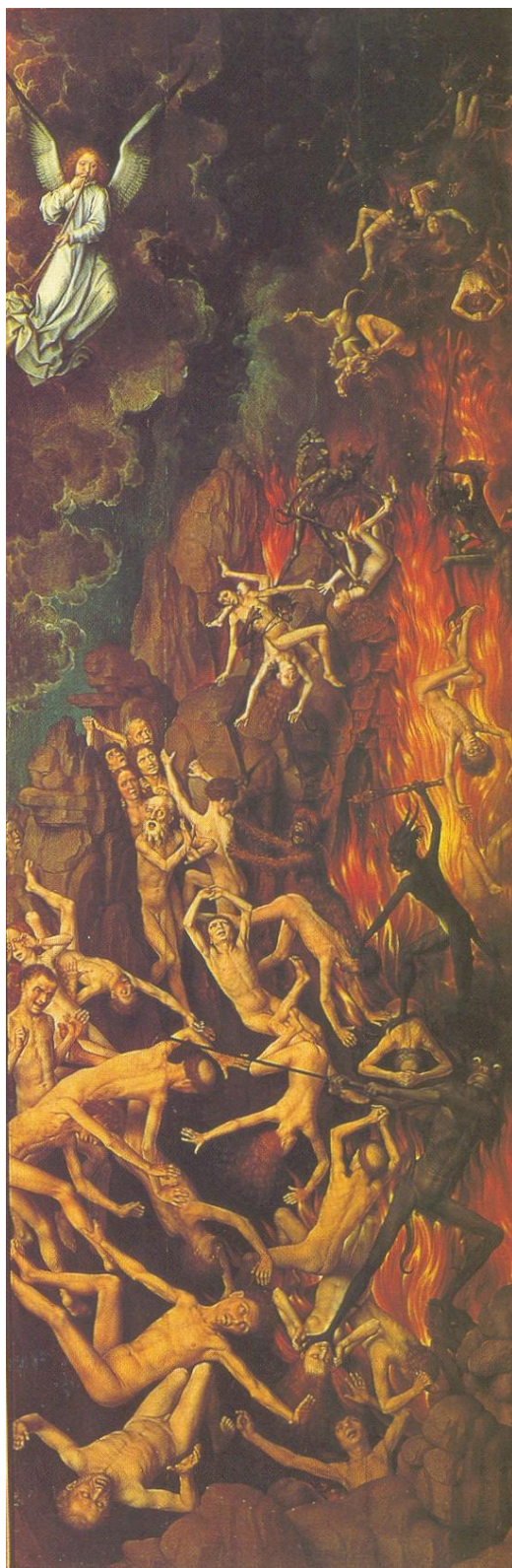
POSLEDNÝ SÚD (1304 – 1306) GIOTTO

DETAIL FRESKY

PEKELNÉ TRESTY (1431) FRA ANGELICO

DETAIL POSLEDNÉHO SÚDU

PEKLO (1466 - 1473) HANS MEMLING

PRAVÉ KRÍDLO GDAŇSKÉHO TRIPTYCHU POSLEDNÝ SÚD

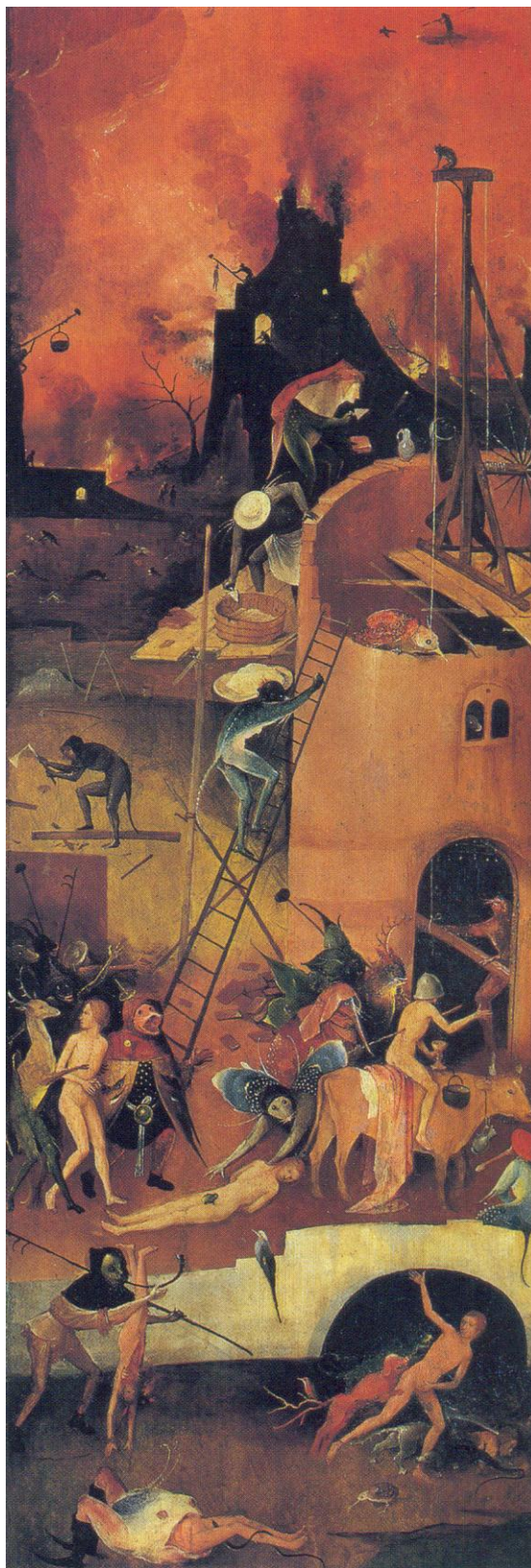

PEKLO (1475 -1480) HIERONIMUS BOSCH

DETAIL

FÚRA SENA (1500 -1502) HIERONIMUS BOSCH

PEKLO (1500 -1502) HIERONIMUS BOSCH

POSLEDNÝ SÚD (1500 -1510) HIERONIMUS BOSCH

PEKLO (1500 -1510) HIERONIMUS BOSCH

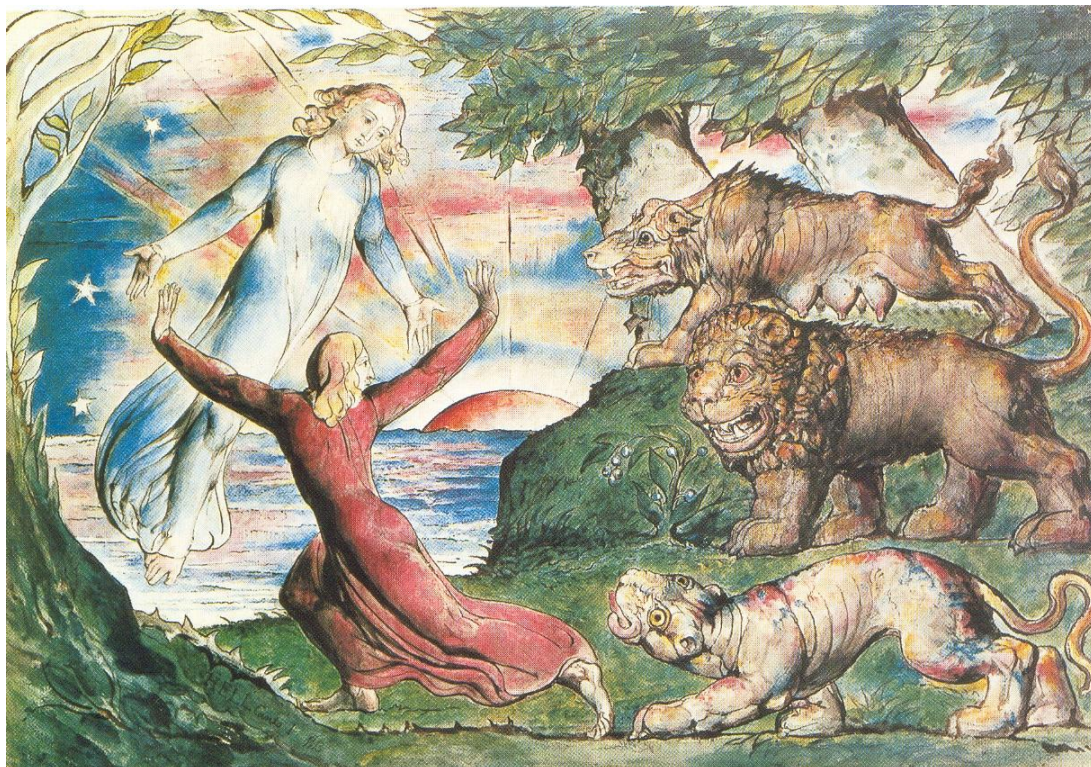
PEKLO MUZIKANTOV (1503 -1504) HIERONIMUS BOSCH

POKUŠENIE SVÄTÉHO ANTONÍNA (1505 - 1506) HIERONIMUS BOSCH

PÁD ZATRATENÝCH (15. STOROČIE) DIRK BOUTS

DANTE PRENASLEDOVANÝ TROMI ŠELMAMI (PEKLO I.)

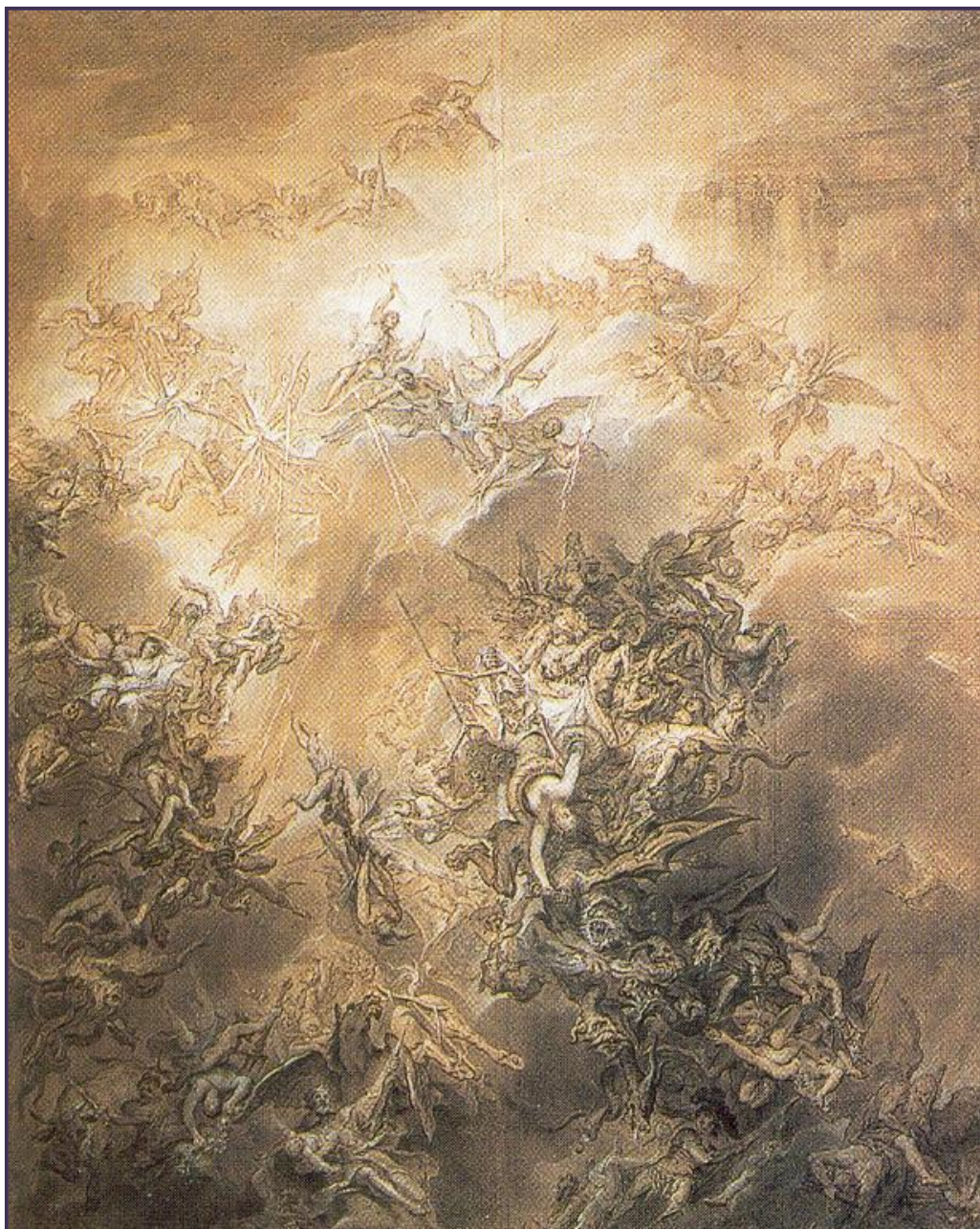
(1824 – 1826) WILLIAM BLAKE

BEATRICE OSLOVUJE DANTA Z VOZA (OČISTEC XXX, 31-81)

(1824 – 1826) WILLIAM BLAKE

VÝREZ

PÁD ZATRATENÝCH (1751) JEAN – MARC NATTIER

PEKLO (1506) HIERONYMUS BOSCH
DETAIL KRÍDLA TRIPTYCHU ZÁHRADA ROZKOŠÍ

PEKLO (1410) GIVANNI DA MODENA

PEKLO (1410 – 1411) BRATIA Z LIMBURKA

HODINKY VOJVODU Z BERRY

PEKELNÝ PAŽERÁK (1440) MAJSTER HODINIEK KATARÍNY Z CLÉVES

POSLEDNÝ SÚD (1527) LUCAS VAN LEYDEN

DETAIL

LUCIFER (14. STOROČIE) CODEX ALTONENSIS

PEKLO (1825 – 1829) JOSEPH ANTON KOCH

NÁSTENNÁ MALBA

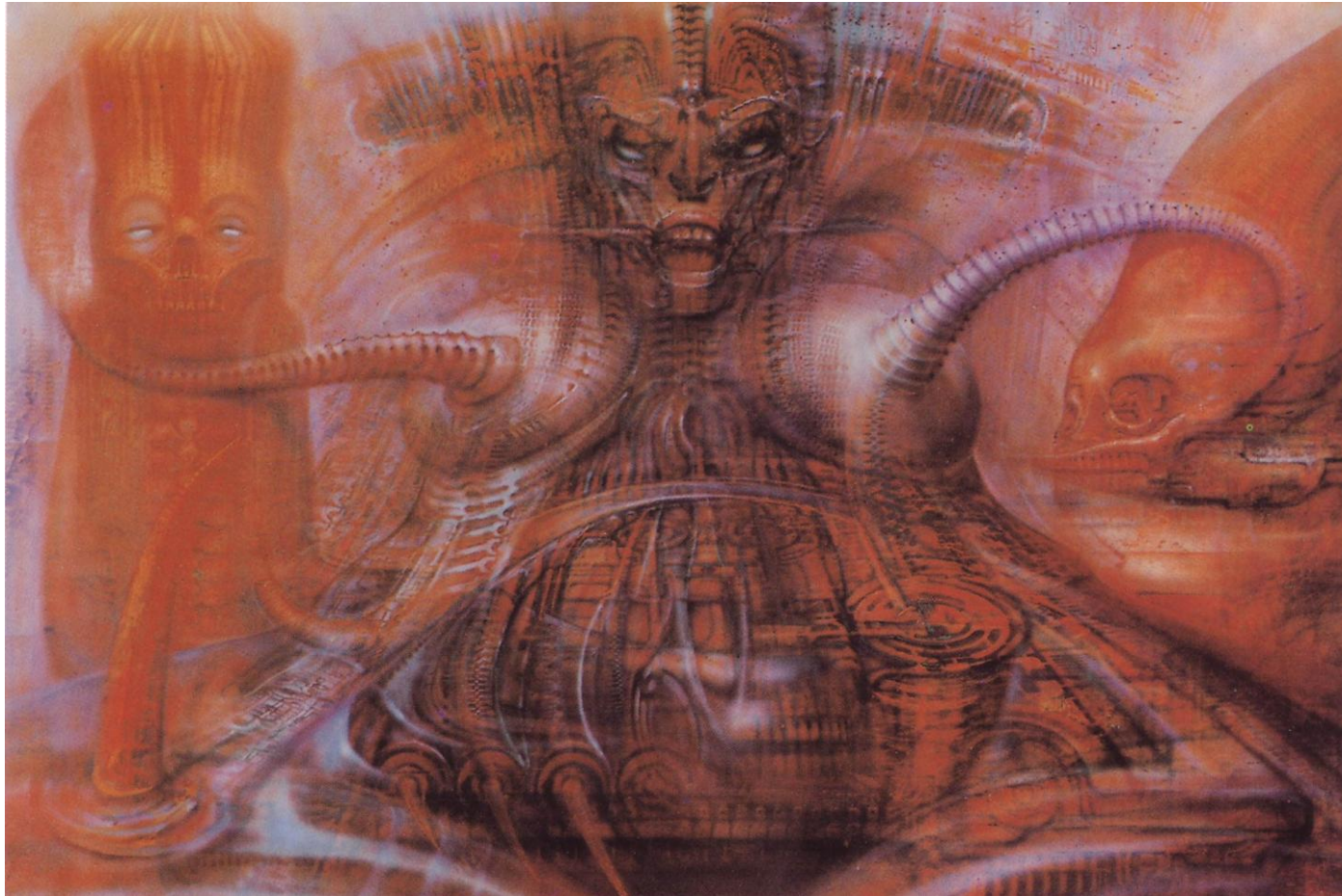
SCÉNA PEKLA Z FILMU „AKO PRICHÁDZAJÚ SNY „, REŽISÉRA V. WARDA (1998)

ŠELMA (20. STOROČIE) H. R. GIGER

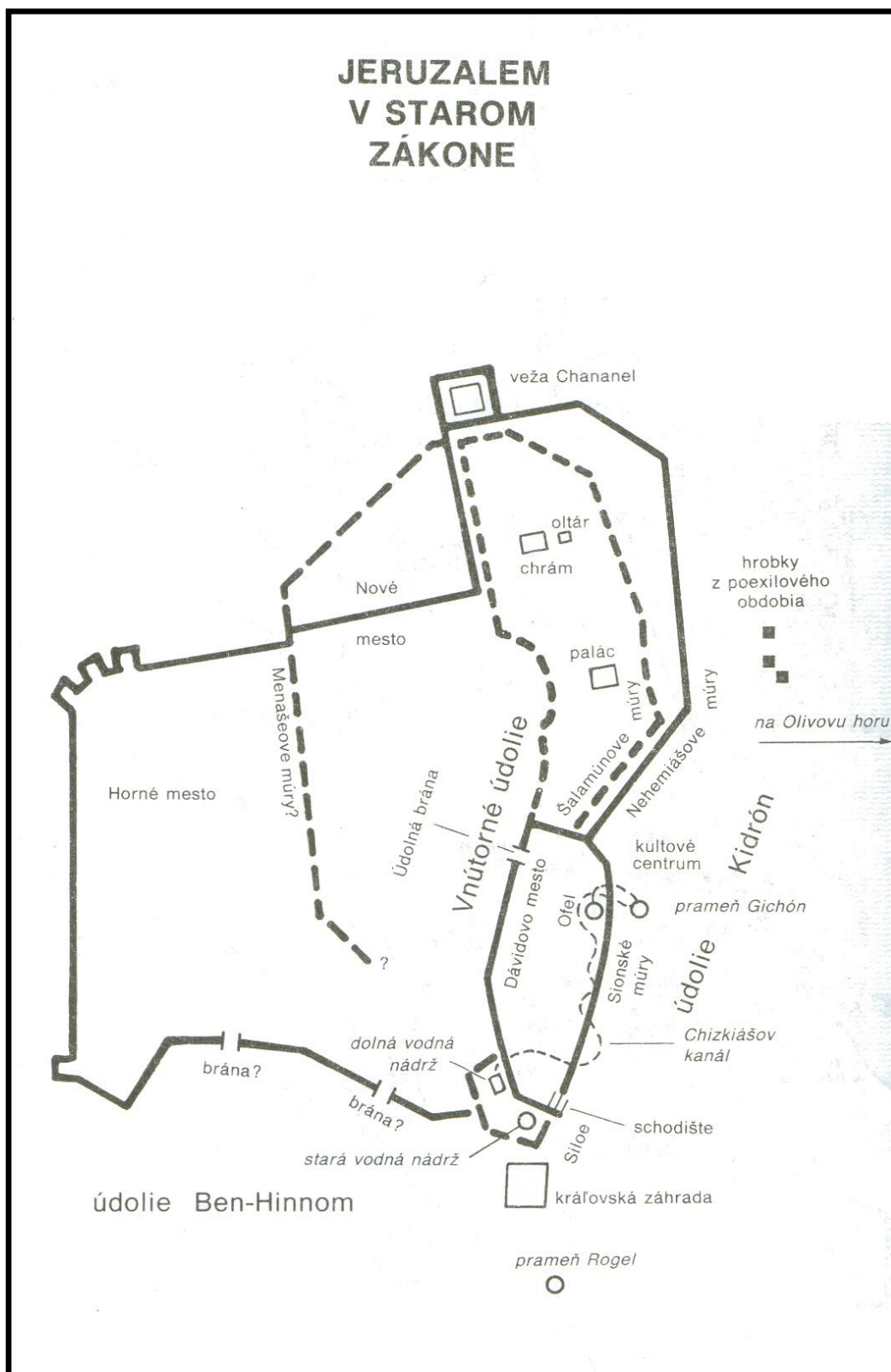
DYMIACA ŠELMA (1985) H. R. GIGER

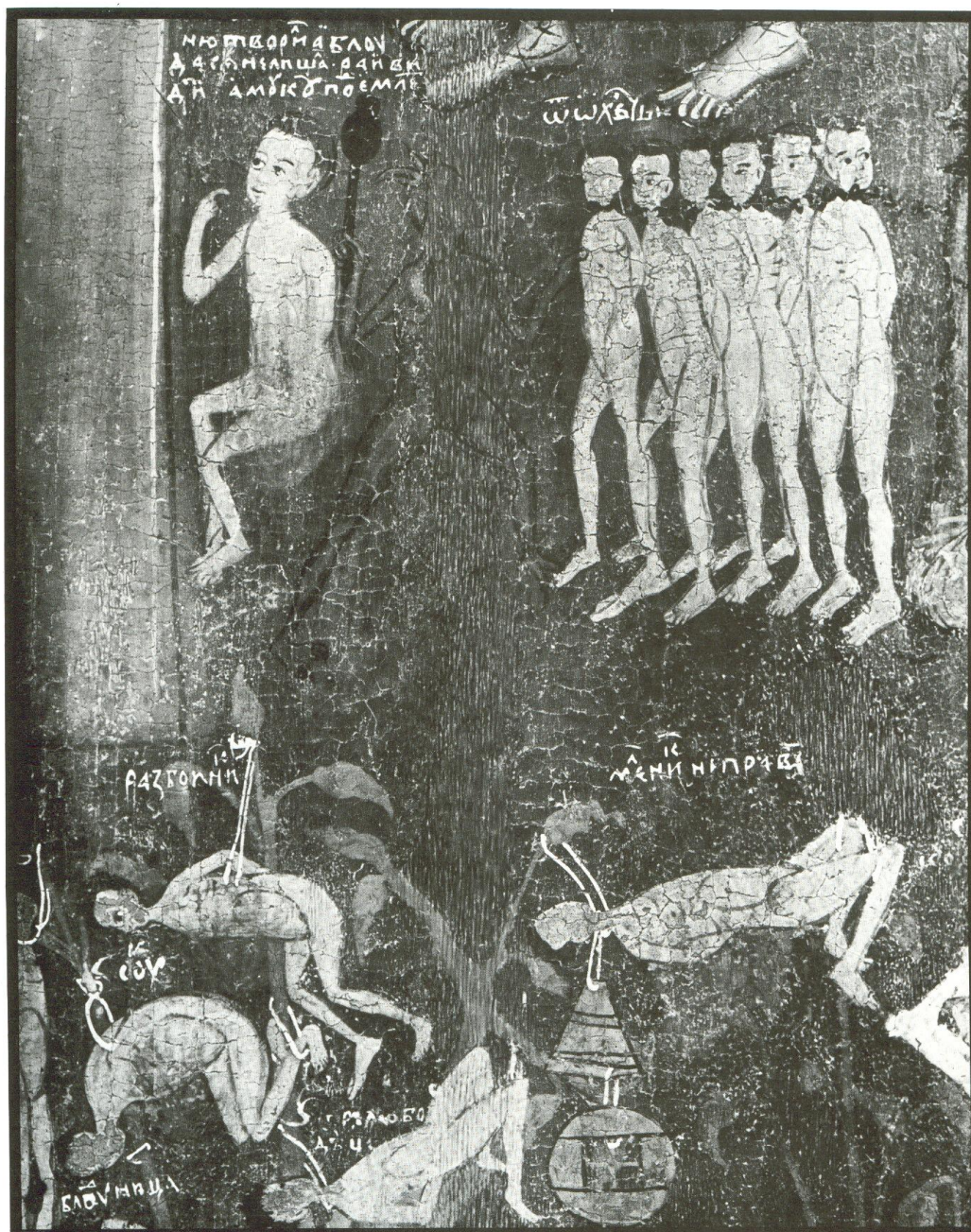

SATAN (1983) H. R. GIGER

SATAN (1977) H. R. GIGER

PEKELNÉ TRESTY (16. STOROČIE)
DETAIL IKONY Z KRAJNEJ BYSTREJ

ČERV HRIECHU (16. STOROČIE)

DETAIL IKONY Z KOSTOLA KOZMU A DAMIÁNA.

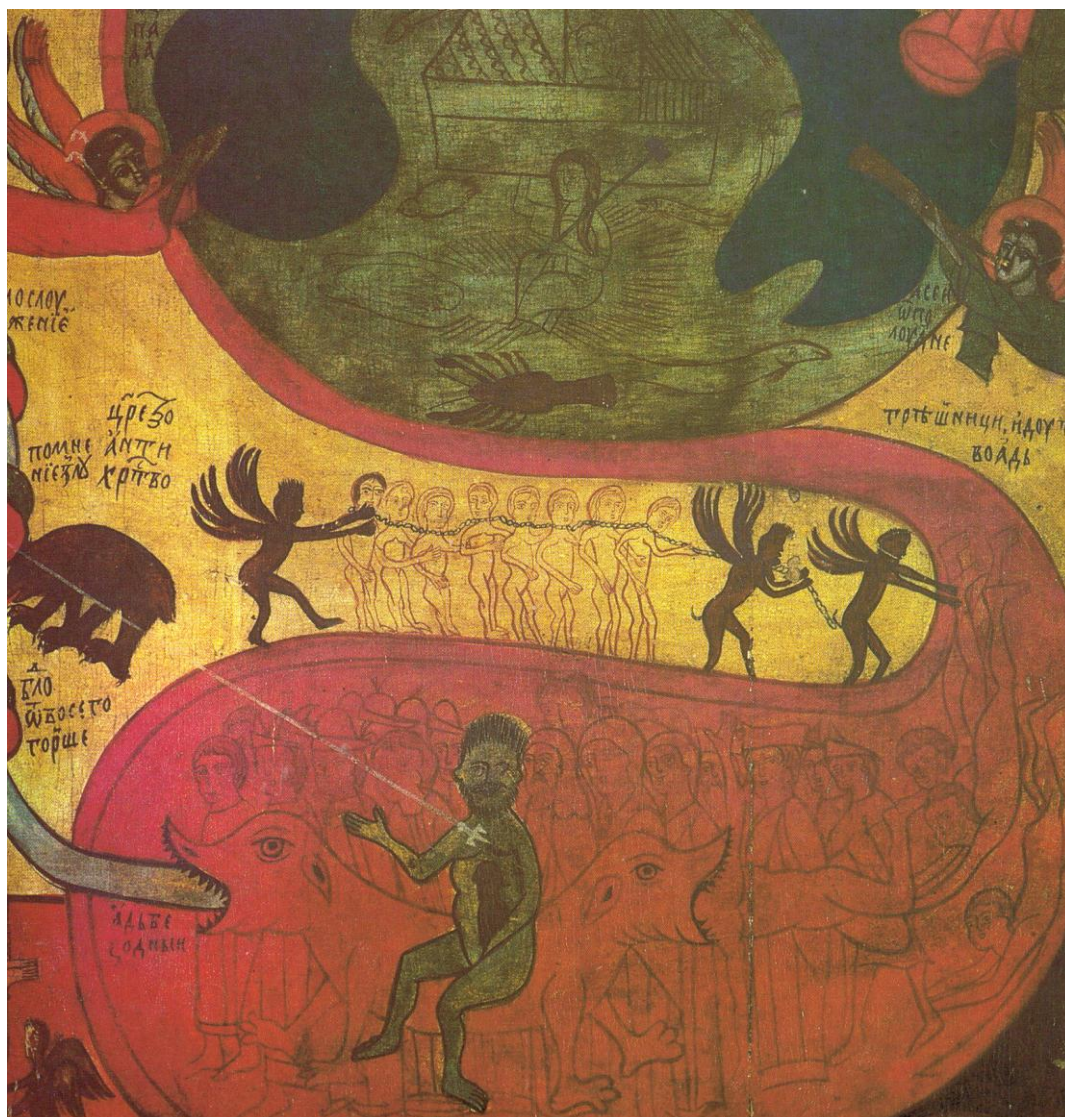
LUKOV - VENECIA

POKELNÉ TRESTY (16. STOROČIE)

DETAIL IKONY Z KOSTOLA KOZMU A DAMIÁNA.

LUKOV - VENECIA

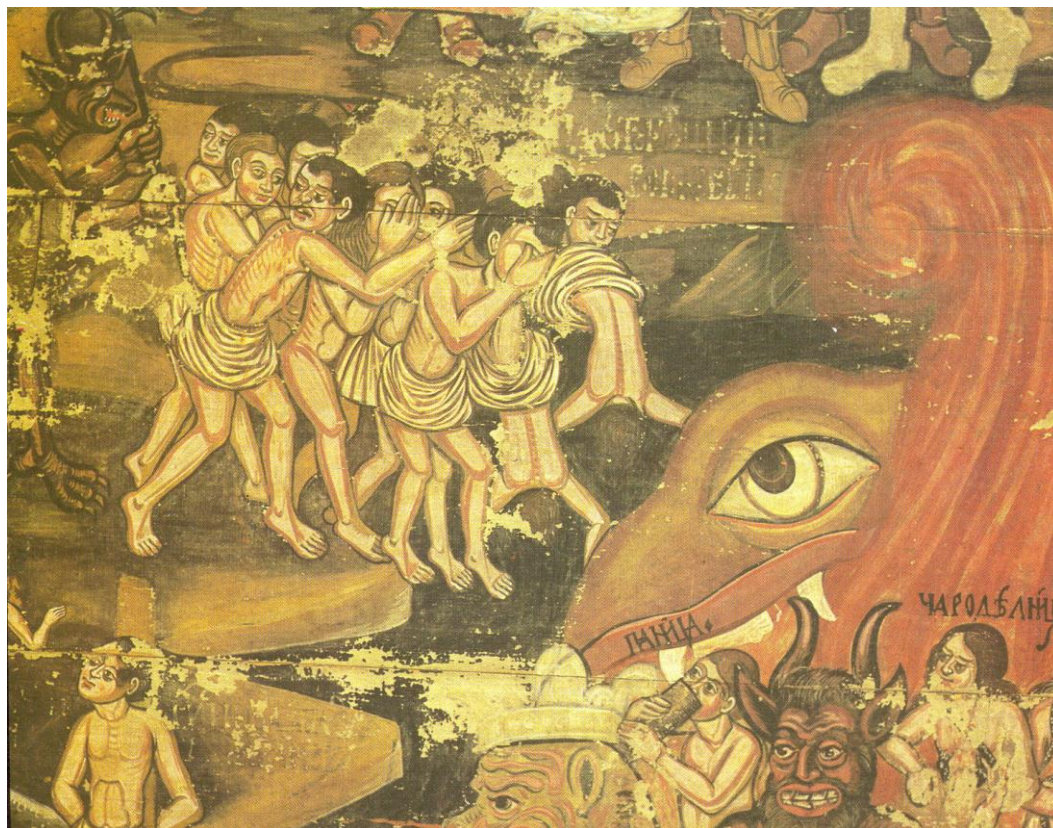
PEKELNÝ PAŽERÁK S LEVIATANOM A JUDÁŠOM (16. STOROČIE)

DETAIL IKONY Z KOSTOLA KOZMU A DAMIÁNA.

LUKOV - VENECIA

ČERV HRIECHU (17. STOROČIE) IKONA, SVIDNÍK

POSLEDNÝ SÚD, PEKLO (18. STOROČIE)

DETAIL Z IKONY, BOGLIARKA

DÉMONI ZAHÁŇAJÚ HRIEŠNIKOV DO PEKLA (1536 - 1541) MICHELANGELO
POSLEDNÝ SÚD

PEKELNÉ TRESTY (16. STOROČIE)

DREVORYT

POKUŠENIE SVÄTÉHO ANTONA (16. STOROČIE) VAN DER HEYDEN

DETAIL DREVORYTU

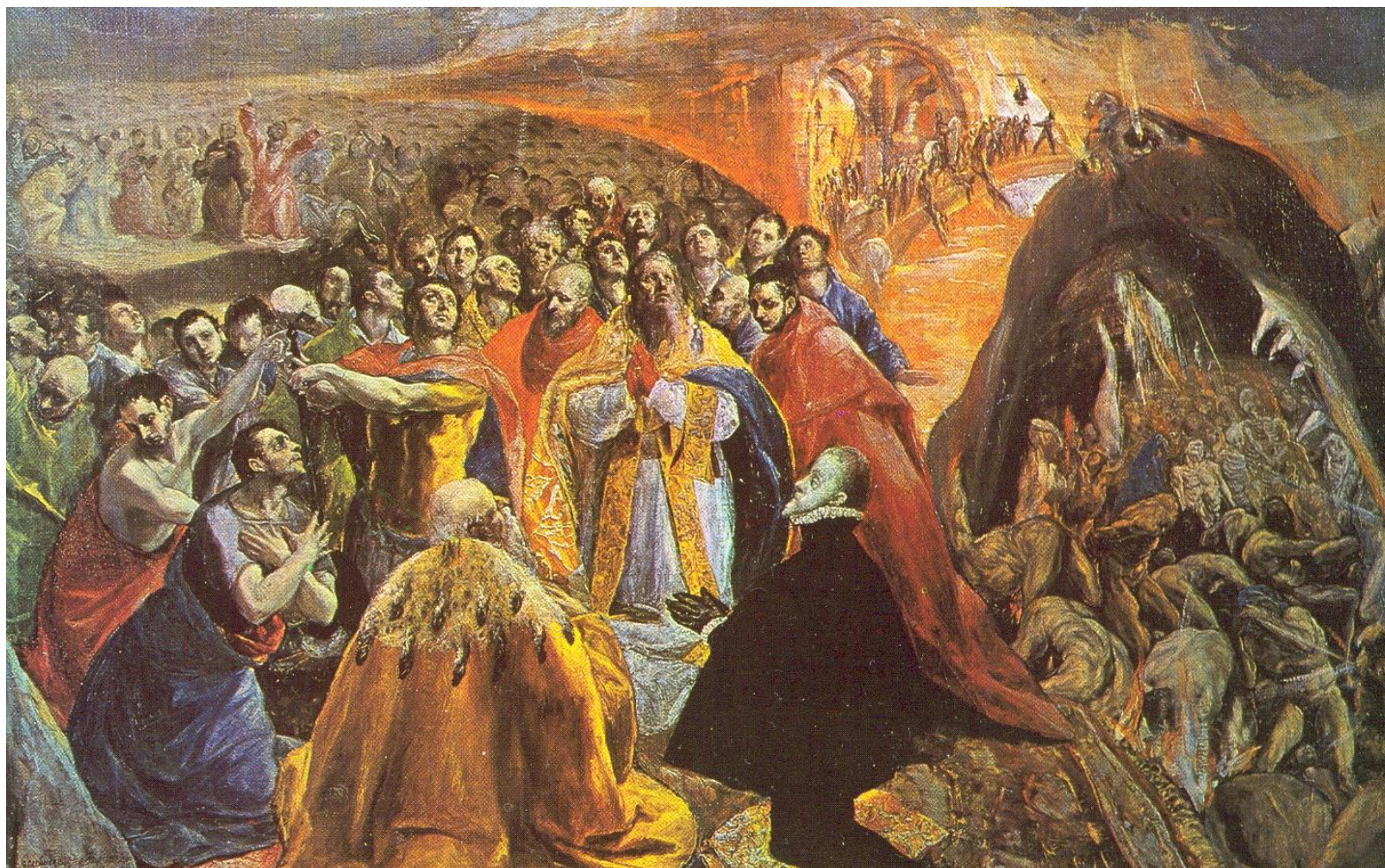
HRIEŠNICI V PEKLE (12. STOROČIE)

ČASŤ MOZAIKY POSLEDNÉHO SÚDU, SANTA MARIA DELL' ASUNTA,
TORCELLO

PEKELNÉ TRESTY (12. STOROČIE)

ILUMINÁCIE KOMENTÁRA OPÁTA BEATA Z LIÉBANY

PAŽERÁK PEKLA (1579) EL GRECO

DETAIL ALEGÓRIE SEN FILIPA II.

DANTE A VERGILIUS V PEKLE (1822) EUGÉNE DELACROIX

BRÁNA PEKIEL (1880 – 1917) AUGUSTE RODIN

PRAVÁ STRANA VLYSU

BRÁNA PEKIEL (1880 – 1917) AUGUSTE RODIN

ĽAVÁ STRANA VLYSU

ANJEL ZAMYKÁ PEKELNÚ BRÁNU (12. STOROČIE)

ŽALTÁR HEINRICHA Z BLOIS

ZATRATENCI POSTRKOVANÍ DO PEKELNÉHO PAŽERÁKA (12. STOROČIE)

AVEYRON

DETAIL TYMPANÓNU KOSTOLA SAINTE-FOY

DÉMON SO SYMBOLOM SMRTI (12. STOROČIE)

CHAUVIGNY

HLAVICA STĽPA KOSTOLA SAINT-PIERRE

PEKLO, ZATRATENCI HNANÍ DO PEKLA (11. STOROČIE)
DETAIL FRESKY POSLEDNÉHO SÚDU V SANT' ANGELO IN FORMIS

PEKLO, ZATRATENCI Z VÝJAVU POSLEDNÉHO SÚDU (12. STOROČIE)
FRESKY Z KOSTOLA SV. MÁRIE A SV. KLEMENTA, SCHWARZRHEINDORF

OČISTEC (15. STOROČIE)

MINIATÚRA